نەتەوەی لەمێژینە و دێرینی ئێران؟*

کتێبە دەرسییەکانی قوتابخانە و یادەوەریی مێژوویی لە ئێرانی پاش شۆڕشدا

هەجی ڕەم

و:ئیبراهیم ساڵحڕاد

پوختەی وتارەکە

ئەم وتارە چارەنووسی ڕیوایەتی ناسیۆنالیسمی پەهلەویی پێش شۆڕش، لە ئێرانی پاش شۆڕشدا دەخاتە بەر باس و شیکردنەوە. لێکۆڵینەوەکە، بە مەبەستی دەرخستنی پابەندمانەوەی ڕێژیمی کۆماری ئیسلامی، (سەرەرای پڕۆپاگەندە و بانگەشە جیهانی و ئیسلامییەکەی) بە ڕیوایەتی پەهلەوی لە «نەتەوەی دێرینی ئێران»، واتە نەزەرییەی ئاریایی، کە لە کۆتاییەکانی چەرخی نۆزدە و سەرەتای قەرنی بیستەمدا لە لایەن لێکۆڵەرە ئورووپاییەکانەوە هاتە کایەوە، کتێبە دەرسییەکانی قوتابخانەکان لە ئێرانی پێش و دوای شۆڕشدا، لەگەڵ یەک هەڵدەسەنگێنێ. ئێرانی پاش شۆڕش خەتە بنەڕەتییەکانی خوێندنەوەی پەهلەوی-ئورووپی لە مێژووی ئێرانی، کە وەک بنەمای ئەو داستانە بە حیساب دێن، قەبووڵ کرد. هەر بۆیەش لە ڕەوتی چوونەپێشی خۆیدا، دەگەڵ هەمان دیالێکتیکی بەیاد سپاردن و لەبیرچوونەوە، هەمان شکڵ و شێوەی خۆگۆڕین و هەمان لاوازی و کەموکوڕی لە بەرانبەر واقعییەتەکاندا، بەرەوروو بوو. بۆیە لێکۆڵینەوەکە تێدەکۆشێ ئەوە بسەلمێنێ کە ئەو گۆڕانە ڕووکەشییەی کە بە هاتنەسەرکاری کۆماری ئیسلامی لە «سەردەمی ئێران» بۆ «سەردەمی ئیسلام»دا ڕووی داوە، سەرەرای ئەوەی کە گەیشتووەتە دەرەوەی سنوورەکانی ئێرانیش، هەر لە چوارچێوەی سوننەت و نەریتە زاڵ و باوە ئورووپایی - سیکۆلارەکەی سەردەمی پەهلەویدا ماوەتەوە وچەقی بەستووە. لە ڕاستیدا وشیاریی ئیسلامی، نەک هیچ ئەلتێرناتیوێکی بۆ ئوستوورەی نەتەوەی ئێران دروست نەکردووە، بەڵکوو تێرمینۆلۆژیی ئیسلامییشی خستووەتە خزمەت هەمان ئەفسانەوە. بەوجۆرە دەتوانین بڵێین ئیسلامی سیاسی لە چوارچێوەی ناسیۆنالیسمی ئێرانیدا ماوەتەوە وخۆی لەو سیمبۆلانەدا نیشان دەدا کە بە تایبەتمەندیی ناسیۆنالیزمی ئێرانی لەقەڵەم دەدرێن و مانایەکیان پێ دەبەخشێ کە لە ڕواڵەتدا ئایینی بێنە بەرچاو.

سەرەتا

هەربەو جۆرە کە خەشخاش بە ماددەی سەرەتایی بۆ ئالودە بوون بە هێرۆئین دادەنرێ، مێژووش بە کەرەسەی خاوی ئیدئۆلۆژییە ناسیۆنالیستی، میللی، قەومی و ڕادیکاڵەکان لەقەڵەم دەدرێ. (Hobsbawm 1997: 5). ئەو لێکۆڵینەوەیە کە لەسەر بناخەی بۆچوونی مۆدێرنیستی سەبارەت بە نەتەوە و ناسیۆنالیزم و تێگەیشتنی هاوچەرخ لە حافیزەی دەستە جەمعی و بە کۆمەڵ دامەزراوە، بەر لە هەرشتێکی دیکە پەیوەندیی بە سامان و ڕیوایەتی پەهلەوی لە ناسێۆنالیزمی ئێرانی پێش لە شۆڕش، لە کۆماری ئیسلامیی ئێراندا هەیە. لێکۆڵینەوەکە لە ڕێگای بەراورد کردن و هەڵسەنگاندنی کتێبە دەرسییەکانی قوتابخانەکان لە دەورانی پێش و دوای شۆڕشدا لەگەڵ یەکتر، ئەوە نیشان دەدا کە ئێرانی دوای شۆڕش، سەرەرای ئەوهەموو ئیدیعایە کە سەبارەت بە شۆڕشگێربوون، جیهانی بوون و ئیسلامی بوون دەیکا، بەو خوێندنەوەیەوە کە بنەماڵەی پەهلەوی سەبارەت بە «نەتەوەی لەمێژینەی ئێران» هەیانبوو، وەفادار ماوەتەوە. ئەوە بە جۆرێک هەست پێ دەکرێ کە ئەو ڕیوایەتە لە ناسیۆنالیزمی ئێرانی، هەر بەو جۆرە کە لە دەورانی هاوچەرخدا لە گۆڕێدایە، یا هەر بەو جۆرە کە لە ئاخروئۆخری ساڵەکانی سەدەی نۆزدە و سەرەتاکانی چەرخی بیستەمدا، لە لایەن لێکۆڵەرە ئورووپاییەکانەوە بەیان کراوە، هەمیشە «لەگۆڕێدا بووە». کۆماری ئیسلامیی ئێران خەتە بنەڕەتییەکانی خوێندنەوەی پەهلەوی- ئورووپی لە مێژووی ئێرانی، کە وەک بنەمای ئەو داستانە بە حیساب دێن، قەبووڵ کرد. هەربۆیەش وەک لێکۆڵەری بەناوبانگی فەرانسەوی Pierre Nora (1989: 8)) دەڵێ لە ڕەوتی چوونەپێشی خۆیدا، دەگەڵ هەمان دیالێکتیکی بەیاد سپاردن و لەبیرچوونەوە، هەمان شکڵ و شێوەی خۆگۆڕین و هەمان لاوازی و کەموکوڕیی لەبەرانبەر

واقیعەتەکاندا، بەرەوڕوو بوو.

بۆیە لێکۆڵینەوەکە تێدەکۆشی ئەوە بسەلمێنێ کە ئەو گۆڕانە رووکەشییەی کە بە هاتنەسەرکاری کۆماری ئیسلامی لە «سەردەمی ئێران» بۆ « سەردەمی ئیسلام»دا رووی داوە، سەرەرای ئەوەی کە گەیشتووەتە دەرەوەی سنوورەکانی ئێرانیش، هەر لە چوارچێوەی سوننەت و نەریتە زاڵ و باوە ئورووپایی-سیکۆلارەکەی سەردەمی پەهلەویدا ماوەتەوە وچەقی بەستووە. (١٩٢٥,٧٩). روونە کە شۆڕشەکان لە هەلومەرجە تایبەتییە فەرهەنگی و کولتورییەکاندا روودەدەن و هەندێک لە داب و نەریتە باوە کولتورییەکانیش لەگەڵ خۆیان لە ڕێژیمە کۆنەکەوە بۆ دەورانی پاش شۆڕش دەگوێزنەوە.

ئاخر لە ئێرانیشدا هەروەک کۆمەڵگاکانی دیکە، «قەیرانە شۆڕشگێرییەکان نوختەگۆڕانی مێژوویی نین کە ببنە هۆکاری پێکهێنانی هەرچەشنە ئاڵوگۆڕێک ئەگەر شۆڕشگێرە خاوەن ئیرادەکان بیانهەوێ» (Skocpol 1979: 171).

لێکۆڵینەوە تازەکان مۆدێرنیتێتیی دیاردەی شۆڕشی ئیسلامییان لە ئێراندا دەرخستووە. ئەمەش بناخەی ئەو بۆچوونە باوە لاواز دەکات کە ئەو دیاردەیە بە پاشەکشەی تەواو لە مۆدێرنیتە دەزانێ.٢ لە ڕێگای بەڵگە هێنانەوە بۆئەوە کە ناسیۆنالیسم، بەرهەمی مۆدێرنیتەیە، هەروەها بە نیشاندانی ئەوە کە ناسیۆنالیسم لە ڕێژیمی کۆماری ئیسلامیی ئێراندا گەشەی کردووە، ئەو لێکۆڵینەوەیە دەری دەخا کە بزووتنەوە ئیسلامییە ئوسوولییەکان لە ئێران و لە شوێنەکانی دیکەدا، لەجیاتی ئەوەی کە وەک درێژەی رابردوو لەقەڵەم بدرێن، بەشێکن لە مۆدێرنیتە. ئەوەی کە سەرچاوەی تێگەیشتنی کۆماری ئیسلامیی ئێران لە نەتەوە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ریوایەتە باوەی لەو بارەیەوە لەگۆڕێدایە، ئەو بۆچوونە بەهێزدەکات کە بزووتنەوە ئیسلامییە هاوچەرخەکان، تەنانەت ئەگەر «بە شێوەیەکی ئاشکرا و بە تەواوییش مۆدێلە سیاسییە هاوچەرخەکان، وەک بەرهەمی هاوردەی رۆژئاوای دوژمن رەدبکەنەوە، بیروڕا سیاسییە جۆراوجۆرەکانیان، رێکخراوەکانیان، ئاوات و ئامانجەکانیان، لە ژێر کاریگەریی سیاسەتەکانی دەوڵەت-نەتەوەدان و ئیلهام لەوان وەردەگرن» (Zubaida 1989: ix).

پەروەردەو فێرکردن لە ئێرانی مۆدێرندا هەمیشە جێگای باس و لێکۆڵینەوە بووە و زۆر وتار و بابەتی تایبەت بە خۆی لەسەر نوسراون. ئەو لێکۆڵینەوانە یارمەتیی ئێمەیان داوە تا باشتر لەو رۆڵە گرنگە بگەین کە پەروەردە و فێرکردن لە پرۆسەی بەکۆمەڵایەتی بوون و شکڵگرتنی روانگە و بۆچوونی لاوانی ئێرانی لە پێش و پاش شۆڕشدا گێراویەتی.٣ کەچی بەو حاڵەش زۆربەی ئەو وتارانە نەیانتوانیوە لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندنێکی ورد و هەمووڵایەنە و بەراوردکارانە سەبارەت بە پەروەردە و فێرکردن لە پێش و پاش شۆڕشدا بە دەستەوە بدەن٤ . لە ئاکامی ئەو کەموکوڕیانەدا ئەوان نەیانتوانیوە پێچ و پەناکان، دەرفەتە سەرکوتکراوەکان و ناتەباییە جۆراوجۆرە چارەسەرنەکراوەکان لە پرۆسەی تێپەڕین لە سیستەمی پاشایەتییەوە بۆ نیزامی کۆماری ئیسلامی و دوای ئەودا ببینن و بخەنە بەرباس. هەر بۆیە بەشێکی زۆر لەو لێکۆڵینەوانە بە بەرهەمهێنانەوە و پشتراستکردنەوەی ئەو (essentialism)ە کۆتاییان دێ کە بەشێکە لە رۆژهەڵاتگەریی سوننەتی (traditional Orien-talism). یانی دووبارە کردنەوەی ئەو حیکمەت و عەقڵیەتە دەستەجەمعییە (conventional wisdom) ئێرانییە یەکپارچەیە کە لە «گەڕانەوە بۆ ئیسلامدا» خۆی نیشان دەدا. ئەوە شتێکە کە Higgins & Shoar- Ghaffari (١٩٩٤: ٢٠) لە لێکۆڵینەکەیاندا باسی دەکەن و دەڵێن: «هەموو ئەوانەی سەبارەت بە خوێندن لە کۆماری ئیسلامیی ئێراندا وتار و توێژینەوەیان نوسیووە لەسەر ئەوە هاوڕان کە ئامانجی ئەسڵیی کۆماری ئیسلامی، بریتییە لە دروستکردنی ئینسانی ئیسلامی وهەروەها لە پەیوەندی دەگەڵ

کەمایەتییە ئایینیە بەرەسمی ناسراوەکانیشدا، ئەو ئامانجە بریتییە لە پەرەپێدانی تەعەهود بە یەکتاپەرستی و ئیتاعەت لە یەک خوا»۵. بەوحاڵەش، بەراوردکردن و هەڵسەنگاندنی کتێبە دەرسییەکانی پێش وپاش شۆڕش لەگەڵ یەکتر، کە لەو توێژینەوەیەدا ئەنجام دراوە، ڕەنگە فەزایەکی کولتووری و فەرهەنگیی ناهاوئاهەنگ لە کۆماری ئیسلامیدا بخاتە پێش چاو. لەو ڕوانگەیەوە «ئێرانی بوون» و «ئیسلامی بوون» نەک هەر بە دوو هەویەت و ناسنامەی دژبەیەک دانانرێن، بەڵکوو سەرەڕای هەموو ناکۆکییەکانی نێوانیان، دەتوانن پێکەوە بژین (coexist). ڕاستییەکەی ئەوەیە کە ئەو لێکۆڵینەوە بەراوردکارییە دەریدەخا کە هەرچەند «دروستکردنی ئینسانی ئیسلامی» لە ڕاستیدا ئامانجی سەرەکیی کۆماری ئیسلامی بووە، بەڵام ئامانجێکی دیکەی بە هەمان ئەندازە گرنگ و گرێدراو بەو ئامانجە سەرەکییەوە، بریتی بووە لە دروستکردن و پەروەردەکردنی کەسێکی ئێرانییش. کەسێک کە ئیرادەیەکی زۆر لەگەڵ ئەو پێناسەیە بێتەوە کە سەڵتەنەتی پەهلەوی بۆ فەردێکی ئێرانی دەزەینی دەخست وەبەرچاوی دەگرت. لە ئێرانی پاش شۆڕشیشدا، هەر بەوجۆرە، «چەمکی نەتەوە بە کێڵگە و مەیدان و مۆدێلێک دادەنرێ، کە هەموو جۆرە وەفاداری و تەعەهودەکان، لەویوە سەرچاوەدەگرن» (Zubai-da 1989: 147-8). لە ئاکامدا مێژوو لە سەردەمی کۆماری ئیسلامیدا تەنیا هەر بە دەستێوەردانی یەزدان دیاری ناکرێ، بەڵکوو وەک دەورانی پەهلەوی، بە شێوەی خەتێکی ڕاست دەڕواتە پێش و مێژووی سازکراوی نەتەوە، دەگەڕێتەوە بۆ کەونارا و ڕەچەڵەکی باب و باپیران. ئەگەر باس لە سەرچاوەیەکی دیکە نەکرابێ، هەموو ئەو سەرچاوانەی بۆ ئەو توێژینەوەیە بەکارهاتوون، بریتین لەو کتێبە دەرسییانەی کە لەسەردەمی پەهلەوی و کۆماری ئیسلامیدا، لە قۆناخەکانی خوێندنی سەرەتایی، ناوەندی و ئامادەییدا، بۆ خوێندن و فێربوونی مێژوو، زانستە کۆمەڵایەتی و مەدەنییەکان و زمان و ئەدەبیاتی فارسی کەڵکیان لێ وەرگیراوە. بایەخی کتێبە دەرسییەکان، وەک ئامرازێک بۆ گواستنەوەی نرخ و بەها و ڕوانگە سیاسی و کۆمەڵایەتییە ڕەسمییەکان و ئیدئۆلۆژی و ئارەزووەکانی ئەو کاربەدەستانەی کە ئەو کتێبانەیان ئامادە و چاپ کردووە، جێگای هیچ موبالەغەیەک نییە. سەرەڕای ئەوەش، لە ئێرانی پاشایەتی و کۆماریدا، بایەخی کتێبە دەرسییەکان لەوەش زیاترە، چونکە، «لە ڕاستیدا، نێوەرۆکی کتێبە دەرسییەکان، بریتییە لە پرۆگرامێکی خوێندنی ئەوتۆ کە بە ئاگاییەوە زانست و زانیاری بۆ قوتابخانەکان دە گوێزێتەوە» (Higgins and Shoar-Ghaffari 1995: 39). هەروەک وتمان، زۆربەی ئەو کتێبە دەرسییانەی لەو لێکۆڵینەوەیەدا کەڵکیان لێ وەرگیراوە، بریتین لە کتێبە دەرسییەکانی خوێندن و فێربوونی زانستە ئینسانی و کۆمەڵایەتییەکان. ئەوەش ئەو بوارە سەرەکییەیە کە فەرهەنگی ڕۆژئاوا لەوێدا کاریگەرترین شوێنەواری «ژەهراوی»ی خۆی لەسەر قوتابی و خوێندکاران هەبووە؛ بۆیە ڕێژیمی کۆماری ئیسلامی، زۆرترین دەسکاری و چاوپێداخشاندنەوەی لەو کتێبە دەرسیانەدا ئەنجام داوە. (Sobhe 1982: 275). هەر بۆیە وەک میهرەدادی حەقایقی (۱۹۹۳: ۴۲) Meh-rad Haghayeghi دەڵێ: «لێکۆڵینەوەی کتێبە دەرسییەکانی زانستە ئینسانی و کۆمەڵایەتییەکان لە قۆناخەکانی سەرەتایی، ناوەندی و ئامادەییدا ، تایبەتمەندیی هەموولایەنە و ڕێکوپێکی شۆڕش، لەبواری خوێندندا نیشان دەدا». هەر بۆیە ناوبراو بەو ئاکامە دەگات کە کتێبە دەرسییەکانی خوێندنی زانستە ئینسانی و کۆمەڵایەتییەکان، لە قۆناخەکانی سەرەتایی، ناوەندی وئامادەییدا، لە دەورانی پێش و پاش شۆڕشدا، بە باشترین پێوانە و پێوەر بۆ هەڵسەنگاندنی چۆنیەتیی ئەو ئاڵوگۆڕە فەرهەنگییانە دادەنرێن کە ڕێژیمی ئاخوندی بۆ وەدیهێنانیان لە ئێراندا هەوڵ دەدا. لە کۆتاییدا دەبێ بڵێین زۆربەی

ئەو کتێبە دەرسییانەی دەورانی پەهلەوی کە لەو توێژینەوەیەدا بەکار هاتوون، لە ساڵەکانی ١٩٧٠ی زایینیدا چاپ کراون. ئەو دەورەیە بە قۆناخی زێرینی دەسەڵاتی محمەد ڕەزا پەهلەوی و (١٩٤١-٧٩)، سەردەمی گەشەی بەرنامەی ڕیفۆرمەکانی «شۆڕشی سپی»ی ناوبراو بە حیساب دێت. دەزانین لەو سەردەمەدا بوو کە بایەخ و ئەسڵە ئەخلاقییە بنەڕەتییەکانی فەرهەنگی ڕۆژئاوا، سیکۆلاریزم و ناسیۆنالیزم، لە ڕێگای سیستەمی قوتابخانە و خوێندن و فێربوونەوە پەرەیان پێ دەدرا. ئەو کتێبە دەرسییانەی ڕێژیمی کۆماری ئیسلامیش کە لەو لێکۆڵینەوەیەدا کەڵکیان لێ وەرگیراوە، لە کۆتایی ساڵەکانی ١٩٨١- ١٩٨٢دا ئامادە و چاپ کراون. تا ئەودەم ئاڵوگۆڕ و پێداچوونەوە بە کتێبە دەرسییەکاندا تەواو ببوو. (Mehran 1989: 36). لێکۆڵینەوەکە بەو جۆرەی خوارەوە دەڕواتەپێش. لە بەشی یەکەمدا ڕیوایەتی میللیگەرایی و ناسیۆنالیستیی پەهلەوی دەخەینە بەر باس و لێکۆڵینەوە و تێدەکۆشین ئەوە نیشان دەین کە چۆن ئەو ڕیوایەتە لە کتێبە دەرسییەکانی پێش شۆڕشدا ڕەنگی داوەتەوە. بەشی دووهەم کتێبە دەرسییەکانی پاش شۆڕش دەخاتە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە و بەشی سێهەمیش هەردووکی ئەو دوو کۆمەڵە کتێبانە بۆ گەڕان بە دوای چارەنوسی هەمان ڕیوایەتی ناسیۆنالیستیدا، دەگەڵ یەک بەراورد دەکا وهەڵدەسەنگێنی.

لە سەردەمە دێرینەکانەوە تا دەورانی پەهلەوی: ڕەچەڵەک یا شەجەرەنامەی نەتەوەی ئێران!

دەتوانین ڕیشەکانی ڕیوایەتی پەهلەوی لە ناسیۆنالیسمی ئێرانی، بۆ کۆتاییەکانی چەرخی نۆزدە و سەرەتاکانی سەدەی بیستەم، بەتایبەتی دەورانی شۆڕشی مەشرووتە (١٩٠٥- ١١) بگێڕینەوە. لەو قۆناخەدا، بە ئیلهام وەرگرتن لە سەرچاوە مێژووییە ئورووپاییەکان، بەتایبەتی فەرزییە یا هیپۆتێزی ئاریا، (سرنج بدە خوارەوە) ژمارەیەکی زۆر لە ڕووناکبیرانی ئێرانی، تێگەیشتنی مۆدێرن و هاوچەرخیان لە ناسنامەی نەتەوەیی ئێرانی وەرگرت و ئەو شێوە بیرکردنەوەیەیان لە خۆیاندا هەزم و جێ کردەوە. لە ئاکامدا ئەوان نەک هەر لەو ڕیوایەتە لە مێژوو جیابوونەوە کە سەرهەڵدانی محەممەدی بە سەرەتای سەردەمێکی تازە و دەستپێکردنی شارستانییەتی نوێ لەقەڵەم دەدا و سەردەمی پێش ئیسلامی بە دەورانی تاریکی و نەزانی دەزانی، بەڵکوو لەبەرانبەردا، دەورانی بەر لە ئیسلامیان بە «سەردەمی ڕەوشەنگەری» دادەنا و لە ئاکامی فەتح کرانیان لە لایەن ئیسلامەوە، بە نائومێدییەوە، دەیانڕوانییە هەلومەرجی ژیانی ڕۆژانەیان (-Tavakoli Targhi 1988: 66). ئەم ڕیوایەتە بانگەشە بۆ کۆنسێپتی «نەتەوەی دێرینی ئێران» دەکا کە خاوەنی ڕیشەی قووڵی مێژوویییە و ئەندامەکانی وەک گرووپێکی یەکگرتوو، لە مێژوودا، بە وتە بەناوبانگەکەی Benedict Anderson، بە هەمان یەکپارچەییەوە، لە زەمان و فەزایەکی دیاریکراوی نەگۆڕدا دەچنە پێش. (١٩٩١). بە گوێرەی ئەو ڕیوایەتە ناسیۆنالیستییە، مێژووی ئێران، بە سەردوو دەورەی سەرەکیدا دابەش دەکرێ. دەورانی دێرینی پێش ئیسلام و دەورانی ئیسلامی. دەورانی دێرین بە زاڵبوونی دەسەڵاتدارییەتیی هیندوئورووپایی «ئاریایی» لە نزیکەی ٨٠٠٠ ساڵ پێش میلادەوە دەست پێ دەکا و تا سەردەمی پرشکۆی ئیمپراتۆرییە قەدیمییەکانی فارس درێژە دەکێشێ و بە فەتحی ئێران لە لەیەن عەرەب یا موسوڵمانەکانەوە، لە قەرنی حەوتەمی زایینیدا کۆتایی پێ دێ. سەردەمی دێرین بە جۆرێک تەماشا دەکرێ کە لەوێدا نەتەوەی ئێران دەست بە گەشە و هەڵدان دەکا و لە باری سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییەوە بە ژیانێکی سەبەخۆ و خودموختار دەگات. لەو دەورەیەدا، ئیمپراتۆرییەکانی پێش ئیسلام

واتە هەخامەنشی و ساسانی، بە مایەی شانازی دادەنرێن. ئەو ئیمپراتۆرییانە بە دەورانی پڕشکۆ و سەردەمی زێڕینی نەتەوە لەقەڵەم دەدرێن. ئەوان بە نوێنگە و تەجەسومی گەشەی ڕۆحی میللی، زمان و ئەدەبیاتی فارسی، نیشتیمانی ئێران و چوارچێوە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانی نەتەوەتەی سەربەخۆی ئێران دادەنرێن. ئەو سەردەمە دێرینە بە تێکشکانی مێژوویی پارس لەبەرانبەر«بیابان نشینان» و «بادیەنشینانی دڕندەخوو» واتە عەرەبە موسوڵمانەکان کۆتایی دێ. دەورەی دوای ئەوە کە بریتییە لە چەند قەڕن دەستەڵاتدارییەتیی حکوومەتی موسوڵمانەکان، بە سەردەمی «کەموکورتی» واتە 'lack' دادەنرێ. بەمانای ئەوەی کە ئێرانییەکان لەو دەورەیەدا ئەزموونی بەکۆمەڵ و دەستەجەمعیی خۆیان وەک نەتەوەیەکی یەکگرتوو و یەکپارچە لەدەست دا. سەکوت کرانی هەستی نەتەوایەتی و بێ توانایی بۆ نیشاندانی ڕۆحی ڕاستەقینەی میللی، بە گرنگترین تایبەتمەندییەکانی ئەو دەورانە دەزانرێن. لەو دەورەیەدا ئیحساسات و هەستی دژایەتیکردن دەگەڵ عەرەب بە ئەندازەیەک پەرەی ئەستاند، کە نەک هەرئیسلام، بەڵکوو فەرهەنگی ئێرانی-ئیسلامییشی نادیدە دەگرت. ئاخر پێی وابوو ئەوە شایستەی شکۆی بەرزی فەرهەنگی زەردەشتی نییە کە لە پێش ئیسلامدا لەو مەڵبەندەدا هەبووە. (Katouz-ian 1979: 542.6). بەم جۆرە سەڵتەنەتی ڕوو لە گەشەی پەهلەوی، ، لەبەر ئەوەی کە نوێسازی و بەڕۆژئاوایی کردن(modernisation and Westernisation) ئامانجی سەرەکیی ئەو سەڵتەنەتە بوو، ڕیوایەتی ناسیۆنالیستی ومیللیگەرایانەی مەشرووتەی وەرگرت و گەیاندییە ئاستی ئیدئۆلۆژیی ڕەسمیی دەوڵەت. (Arjomand 1988: 68). لەلایەکی دیکەشەوە ئەوان ڕیوایەتی ناسیۆنالیستی و میللیگەرایانەی نەوەکانی پێشووی خۆیان، بە پێداگرتن لەسەر فەرزیەی «ئاریایی» کە پشتیوانیی لە پەیوەندیی نێوان شارستانییەتی ئورووپایی و ئێرانی دەکرد، هەر بەو جۆرە کە هووشەنگی شەهابی ڕوونی دەکاتەوە، لەگەڵ ئارەزوو و بەرزەفرییەکانی خۆیان هاوئاهەنگ دەدی (Hou-،1993 2231: chang E. Chehabi). ئەوان لەسەر ئەو بڕوایە بوون کە جیاوازیی نێوان مۆدێلی ئورووپایی و واقعییەتی ئیسلامی، بە وەدەستهێنانەوەی میرات و ناسنامەی پێش ئیسلام، وەک ئەوەی کە توێژەرە ئورووپاییەکان نیشانیان دابوو، کە ڕەچەڵەک و شەجەرەنامەی هاوبەشیان لەگەڵ فەرهەنگی ئورووپایدا هەیە، دەکرا قەرەبوو بکرێتەوە. هەر بۆیە بە ئورووپایی بوون، لە بیر و زەینی پەهلەوییەکاندا، نەک بە لەخۆبێگانەبوون، بەڵکوو بە گەڕانەوە بۆ سەر ئەسڵ و نەسەب و ڕیشەی ڕاستەقینەی باب و باپیران بە حیساب دەهات. هەربۆیە لەسەر ئەو بڕوایە بوون کە دەکرێ لاسایی کردنەوەی ئورووپاییەکان و پێداگرتن لەسەر تایبەتمەندییە میللی و نەتەوەییەکان، شان بەشانی یەکتر بچنە پێش. بەوحاڵەش ڕیوایەتی مەشرووتەخوازەکان لە سەردەمی سەڵتەنەتی پەهلەویدا، کە تێگەیشتن و خوێندنەوەیەکی کەمتر نەرێنییان سەبارەت بە دەورانی پێش ئیسلام هەبوو، لە لایەن بنەماڵەی پەهلەوییەوە کەوتە بەر چاوپێداخشاندنەوەیەکی بنەڕەتی. مەبەستی پەهلەوییەکان لەو ئاڵوگۆڕە بنەڕەتییانە ئەوە بوو کە لە لایەک مەشرووعییەتی سیاسی بۆ خۆیان وەدەست بێنن و لە لایەکی دیکەشەوە ئەو بیرۆکەیە پەرە پێ بدەن کە سەڵتەنەت بەشێکی پیرۆز و جیانەکراوەی شێوەژیانی ئێرانییە. لەوەش زیاتر ئەوان لەو ڕێگایەوە دەیانهەویست ئەوە نیشان بدەن کە سەڵتەنەتی پەهلەوی، ئاخرین جیلوە و خۆنیشاندانی ئەو سوننەتە دووروودرێژەی سەڵتەنەتە کە هەمیشە درێژەی هەبووە. پەهلەوییەکان بۆئەوەی خۆیان وەک درێژەدەر و پەرەپێدەری سوننەت و نەریتەکانی سەڵتەنەت لە ئێراندا نیشان بدەن، ناچاربوون بیرۆکەی بەردەوامیی خەڵک وفەرهەنگ لە فەلاتی ئێراندا،

بخەنە ژێــر کاریگەری و شــوێنەواری خۆیان. لەســەر ئــەو بنەمایە دەگوترێ کــە هەرچەند فەتحی ئێران لە لایەن عەرەبەکانەوە کارەساتی بەدوای خۆیدا هێناوە، بەڵام دەورەی ئیسلامیی دوای ئەوە، توانیویەتی ئاڵوگۆڕێکی زۆر کەم لە کاراکتەر و چۆنیەتیــی کۆمەڵگای ئێراندا، پێک بێنێ. چونکە هەمیشە تێکۆشاوە ناسنامەی خۆی لە بەرانبەر دەســتەڵاتداریەتی و هێژمۆنی عــەرەب و تورکــدا بپارێــزێ. (Vaziri 1989: 102).٧.

ئێستا وەختی ئەوەیە ڕەنگدانەوەی یادەوەریی دەستەجەمعیی ئێرانی لە کتێبە دەرسییەکاندا، لە دەورانی لووتکەی گەشــەکردنی سەڵتەنەتی محەمەد ڕەزا شای پەهلەویدا، وەک ئاخرین شای ئەو سیلسیلەیە، بخەینە بەر باس و لێکۆڵینەوە. هەروەک دەبینین، لە کــردەوەدا هەموو کتێبە دەرســییەکان بە مەبەســتی پەروەردەکردن و چاندنی هەســتێکی پڕ لە غــروور و هەویەت و ناسنامەی مێژوویی لە قوتابیدا ئامادە کراون.

ئەندرســۆن دەڵێ ئەو میتــۆدە بریتییە لە ئاشــنا کردن و دەرگیر کردن دەگەڵ «پرۆسەی خوێندنەوەی ناسیۆنالیســم، وەک نیشــاندانی ئیدامەی ســوننەتی سیلســیلەی پاشایەتی، لە ڕێــگای شــەجەرەنامەوە» (Anderson 199 1 : 195). لە پەیوەندی دەگەڵ ئێراندا ئەمە بریتییە لــە دروســتکردنی شــەجەرەنامەیەک کە هەر لە دەورانی دێرینی پێش ئیســلامەوە دەســت پــێ دەکا، بــە دەورانی ئیســلامیدا تێدەپەڕێ و وەک خەتێکی ڕاســت تا ســەردەمی ئێستا درێــژ دەبێتــەوە. پەهلەوییــەکان پەیوەندیی سیلســیلەمیحوەری خۆیانیان دەگەڵ نەتەوەی خۆدخاندەی ئێــران(self-proclaimed) کەمو زۆر بە درێژایی ڕیوایەتەکە پاراست. واتە خۆیان بــە درێژەدەری ئەو سیلســیلە دوور و درێژە لە قەڵەم دەدا.

بە مەبەســتی دیاریکردنی ڕیشــەی قووڵ و مێژوویــی نەتــەوەی ئێــران وهەروەهــا بۆ دەستنیشانکردنی ئەوە کە ئەو میللەتە هەمیشە هەســتی نەتەوایەتی و ناسنامەی میللیی خۆی هەبــووە، کتێبە دەرســییەکانی ئاخر و ئۆخری دەستەڵاتداریەتیی پەهلەوی لە هەوڵی ئەوەدان سەرەتاکانی دەســتپێکردنی ئەو میللەتە دیاری بکەن. هەر لەبەر ئەوەشــە کە دەبینین فەرزیە واتــە هیپۆتیزی «ئاریایی» بوونی نەتەوەی ئێران بە چەشــنێکی بەرین لەو کتێبە دەرســییانەدا خۆی نیشــان دەدات. بەمجــۆرە قوتابییان فێر دەکرێن کە ڕەچەڵەکی ئێرانییەکان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو «تیرە ئاریایی»یانەی کە پێنج هەزار ساڵ لەمەوبەر، لە «دەشــتە کانی ڕۆژاوا و باشــووری ســیبری»یەوە دەســتیان داوەتە کــۆچ کردن. بەشــێک لەوان چارەنووسی خۆیان لە ئورووپای ناوەندیــدا دۆزییــەوە، بەشــێکی دیکەیان لە ئەفغانستان و هیند جێگیربوون و بەشێکیشیان لە ســەرزەمینێکدا نیشتەجێ بوون کە دواتر بە «ئێران» ناسرا. واتە (سەرزەمینی قەومی ئاریایی) (Ta‘rikh Yek 2537 [1978]: 21-2). لە ڕاستیدا «هەر ئــەو ئارییاییانەش بوون... کە ناوی خۆیان لەســەر ئێران دانا و ناویان لەو ســەرزەمینە نا ئێــران» (Ta‘rikh-e Honar-e Iran 1359 [1980]]: ٧).٨.

لــە هەزارەکانی دواییــدا، لاوانــی ئێرانی دەبوایە ئەوە بخوێننــەوە کە ئێرانیانی «ئاریایی» توانییــان دەســتکەوتی زۆر پرشــکۆ و گەورە وەدەســت بێنن و بەهۆی بەرهەمەکانی هۆش و ژیری و پێگەیشــتوویی خۆیان، لە ئاستێکی بەریندا خزمەت بە شارســتانییەتی مرۆڤایەتی بکەن. پرشکۆترین دەسکەوتی ئەوان لە قۆناخە ســەرەتاییەکانی ســەردەمی کۆندا، بریتی بوو لە دروســتکردنی «یەکەمین سەڵتەنەتی ئێران» واتە «کۆنفیدراسیۆنی ماد» لە قەرنی هەشتەمی پێش میلاد دا. ئەو «نیزامە ســەڵتەنەتی»یە کە خاوەنی «فەرهەنگی ئێرانــی» و «جیهان بینی» و «تایبەتمەندیــی بێ وێنــە» و جیاوازی خۆی بوو، «ڕووخســارێکی تازەی بەو وڵاتە وهەروەها نموونەی شــێوە ڕەفتارێکی نوێ و ... جلوبەرگ و ئامراز و کەرەســەی تازەی شــەڕی، بە دونیا

بەخشی» (Ta’rikh-e Lebus 1353 [1974]: 48).

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێ کە سەردەمی ماد، وەک خاڵێکی جیاواز لە «سەرتاسەری چیرۆک»ەکەدا خۆی نیشان دەدا. لەویوە نەریتی درێژەکێشان و ئیدامەکاریی سەڵتەنەت دەست پێ دەکا و بۆ یەکەم جار سەڵتەنەت وەک پێداویستییەکی مێژوویی (sine qua non) و «ئێرانی» سەرهەڵدەدا. (Zraniyyat). بەو حاڵەش دەبێ بڵێین کە یەکیەتیی نێوان «سەڵتەنەت» و «ئێرانییەت»، هەوەڵین شانازییەکانی خۆی لە سەردەمی «دووهەمین سەڵتەنەتی ئێرانی»دا، واتە لە سەردەمی ئیمپراتۆریی هەخامەنشی، بە تایبەت لە دەورانی دەستەڵاتداریەتیی بنیاتنەری ئەو ئیمپراتۆرییە، واتە کووروشی گەورە لە ساڵەکانی ۵۳۰ تا ۵۵۰ی پێش زاییندا، تۆماردەکا. (c. 550-530 BC). Cyrus the Great لە ژێر ڕێبەرایەتیی ئەو پاشا «بەوەج»ەدا کە لە کتێبە دەرسییەکاندا وەک قارەمان وسەرمەشقی «سیفات و تایبەتمەندیی ئێرانی» باسی لێ دەکرێ (Ta’rikh Yek 2537 [1978]: 32)، ئێران «هەنگاوی گەورەی بەرەو فەرهەنگ و شارستانییەت هەڵگرت» و توانی بگاتە ئاستە هەرەبەرزەکانی «پێشکەوتن و ناوبانگ و ئیعتباری جیهانی» (Ta‘rikh-e Lebas 1353 [1974]: 54). هەر بۆیە سەیر نییە کە دەبینین، تاجگوزاریی کووروش بە سەرەتای دەسپێکردنی «ڕاستەقینە»ی میللەتی ئێران دەزانرێ و لەیادی ئەو ڕووداوەدا لە ساڵی ۱۹۷۶ی زایینیدا، ئەو نەتەوەیە «جەژنی دووهەزار وپێنجسەدساڵەی شاهەنشاهی ئێرانی بەڕێوەدەبات» (Tn’rikh-e Yek 2537 [1978]: 28-9).

کتێبە دەرسییەکانی مێژوو لە دەورانی پەهلەویدا، زۆر پێ لەسەر ئەوە دادەگرن کە سەڵتەنەتی هەخامەنشی، پێش هێرشی لەشکری ئەسکەندەری مەقدۆنی لە ساڵی ۳۳۰ی پێش میلاددا، ڕووخاوە و دوای مەرگی ئەو لەساڵی ۳۳۲ی پێش میلاددا، سەڵتەنەتی «بیگانە»ی سلووکی لە بەشێکی زۆری قەڵەمڕەوی ئەودا دامەزراوە. ڕەنگە ئەوە بە پچڕانێک لە ئیدامەی سەڵتەنەت لە ئێران و بە لەدەستدانی ئەزموون و یادەوەریی دەستەجەمعیی ئێرانییەکان وەک نەتەوەیەکی یەکگرتوو و یەکپارچە دابنرێ. کەچی سەرەڕای هەموو ئەوانە، کتێبە دەرسییەکان، بە مەبەستی نیشاندانی ئێرانییەکان وەک گرووپێکی یەکپارچە، کە بەردەوام لە مێژوودا دەرۆنە پێش، لەبەرانبەر ئەو پچڕانە و (وەک دواتریش دەبینین) هەر چەشنە شتێکی دیکە کە ئەو پەیامە ئیدئۆلۆژیکییە خەوشدار بکات، لەبەرگی ڕیوایەتێکی مەوزووعی واتە عەینیدا(narrative objectivity) بەرهەڵستی لە خۆیان نیشان دەدەن. بۆیە ئیدیعای ئەوە کە ئەسکەندەر و سلووکییەکان، هەوڵیان داوە بە مەبەستی دامەزراندنی «دەوڵەتی یۆنان» لە فەلاتی ئێراندا، ئێران بکەنە پاشکۆی فەرهەنگی یۆنان، وەک «خەیاڵێکی پووچ» ماوەتەوە. هەر لەبەر ئەوەشە کە ئەو ئێرانییانەی ئەوانیان بە بێگانە دادەنا و نەیاندەتوانی دەستەڵاتداریەتیی حاکمانی بێگانە بەسەر خۆیاندا قەبووڵ بکەن، لە هەموو لایەکەوە کەوتنە دژایەتی و بەربەرکانێ دەگەڵیان. لە ئاکامدا، نەک هەر ئێرانییەکان «نەبوون بە یۆنانی»، بەڵکوو بە پێچەوانەوە، یۆنانییەکان «تەسلیمی هێزی ڕاکێشانی فەرهەنگ و شارستانییەتی ئێران» بوون و لە باری فەرهەنگی و جیهانبینییەوە، بوون بە ئێرانی. (Ta’rikh-e Honar 1359 [1980]: 26; Ta’rikh Yek 2537 [1978]: 44-5).

لە ئاکامدا ناسنامەی ئێرانی هەر مایەوە و لەنێو نەچوو، ئەو پچڕانەی لە درێژەکێشانی سەڵتەنەتدا ڕووی دابوو، بە زوویی بۆ بەهێزکردنی هەستی نەتەوایەتی زیندوو بووە وە و هاتەوە سەر ڕێی خۆی. لە درێژەی ئەو باسەدا دەگوترێ کە لە قەرنی یەکەمی پێش زاییندا، سەڵتەنەتێکی دیکەی «ڕەسەنی ئێرانی» لە لایەن ئەشکانییەکانەوە، لە فەلاتی ئێران

دادەمـــەزرێ و «ســـەربەخۆیی و فەرهەنـــگ و کولتـــووری وڵاتی ئێران لە بەرانبـــەر بێگانەدا» دابین و دەســـتەبەر دەکات. (Ta'rikh-e Leb-as 1353 [1974]: 64). نزیکـــەی پێنجســـەد ســـاڵ دواتر، ساســـانییەکان، وەک «میراتگری راستەقینەی هەخامەنشـــیان»، «داب و نەریت و ئادابـــی ئێرانییەکانی ســـەردەمی دێرین»یان زیندووکردەوە و «ئێرانێکی باستانی»ی دیکەیان سازکردەوە. بۆ نموونە هونەری ئەوان هونەرێکی «میللیی ئێرانی» بوو چونکە بە چەشنێکی بەرین وەک سەرمەشـــق ئیلهامی لـــە میراتی رابردوو وەردەگـــرت» (Ta'rikh-e Yek 2537 [19781:) The 9.(6- 61).

ســـەردەمی دووورودرێـــژی کۆن کـــە لەودا «رۆحی ئێرانی» هەر وا بە گەورەیی و»لە شـــکان نەهاتوویـــی» (insurmountable) مایـــەوە، بـــە تێکشکانی سپای ساسانی لە بەرانبەر، لەشکری بەهێزی عەرەبە پەلاماردەرەکان لە قادســـییەدا، لە ســـاڵی ٦٣٧، و لە نەهاوەند لە ساڵی ٦٤١دا کۆتایـــی هات. لـــە ئاکامدا «فەسـڵێکی تازە لە مێژووی وڵاتەکەماندا دەستی پێکرد» (Ta'rikh-e) Iran az-Payan-e Shah-in-Shahi-ye Sassani-yan ta-Payan-e Salsaleh-ye Zandiyan 2537 [19781: 3]). کتێبـــە دەرســـییەکان، ئەوماوەیە بە سەرەتای دەســـت پێ کردنی دەورانێکی پڕ لە «تەحقیـــر» لە ئاکامی شـــکانی ئیمپراتۆریی «ئێرانی» ساســـانی لە سەردەســـتی «رەگەزێکی پەســـت»ی بێگانـــە دەزانن. لـــەوەش زیاتر ئەو سەردەمە بە قۆناخی لەدەستدانی «سەربەخۆیی نەتەوایەتی و پچرانی درێژەی ســـەڵتەنەت» بە حیساب دێنن. بەوجۆرە ئەو کتێبە دەرسییانەی بـــۆ ئەو لێکۆڵینەوەیە کەڵکمـــان لێ وەرگرتوون وێنەی دەورانی تێپەڕین بۆ سەردەمی ئیسلامی، بە رەنگی رەش و شووم دەکێشنەوە.

لە راســـتیدا، زۆربەی کتێبە دەرســـییەکان لـــە پەیوەندی دەگەڵ فەتحـــی ئێران لە لایەن عەرەبەکانەوە، بە داخ بوونی خۆیان لەو شکستەی سەدەی حەوتەم دەردەبڕن. دەورەیەک کە بریتیە لە تێپەڕین لە شکۆی پێش ئیسلام بۆ سەردەمی ئیسلامی. شەڕی قادسییە، کە بوو بە سەرەتای نوقم بوونی شارســـتانییەتی پڕ شـــکۆی ئێرانی لە دونیای عەرەبی-ئیســـلامیدا و لەدەســـتدانی حاکمییەت وسەربەخۆیی لەمێژینە، لە مێژووی ئێراندا بـــە رووداوێکی دراماتیـــک دادەنرێ. لە درێژەی ئەو شەڕەدا، وەک ئێمە دەیخوێنینەوە، فەرماندەی ســـوپای ئێران دەکوژرێ. لەئاکامدا ئاڵای کاوە واتە درەفشی کاویانی، (Derfash-e Kavehyani)١٠ کـــە ئـــاڵای نەتەوەیـــی و میللیی ئێران بوو و لە ســـەردەمی دێرینەوە مابووەوە، دەکەوێتە دەستی عەرەبەکان. تیســـفۆن، پایتەختی ساســـانییەکان دەکەوێتە دەســـتی عەرەبەکان و تەســـلیم دەبێ. (ibid.: 14-16). بەوجـــۆرە پەلاماردەرانـــی عەرەب، کە دەســـتەڵات و حاکمییەتی ئێرانیان بە دەستەوە گرتبوو، لەگەڵ شارســـتانییەتی ئاریایی-ئێرانی و هیندوئورووپایی ناســـازگاربوون. ئەوان نوقمی «پوچی» و «دەمارگرژی» و «خورافات» و «نەزانی» بوون و هیچ مەیلێکیان بۆ «زانســـت و زانیاری» تێدا بەدی نەدەکرا و «هیچ شتێکیان سەبارەت بە پیشەسازییە دەستییەکان و هونەری بەڕێوەبەری نەدەزانی». (Khanlari 1340 [1961]: 6-7; An-vari et ul. 2536 [1977]: 143-53).

نیشـــاندانی وێنەیەکی نەرێنـــی لە دەورانی ئیســـلامی، کە لەوێدا ســـەربەخۆیی نەتەوەیی لەدەســـت دەچی، بە ئاشـــکرا ناتەبایی لەگەڵ پـــرۆژەی پەهلەوییـــەکان هەیە کـــە لە رێگای شـــەجەرەنامەوە مێـــژووی ٢٥٠٠ ســـاڵە بـــۆ بەردەوامی و درێژە کێشـــانی سەڵتەنەت لەسەر خاکـــی ئێران ســـاز دەکەن. وەک پێشـــتریش باســـمان کـــرد، پەهلەوییەکان بـــۆ خوڵقاندنی ئاگاهی و وشـــیارییەکی لەو چەشنە، ناچاربوون بەڵگە بۆ ئەوە بێننەوە کە هەمیشـــە لە فەلاتی ئێراندا، خەڵک و کولتوور و فەرهەنگ، درێژەیان هەبووە. تێکشکانی ساسانییەکان لە قادسییەدا و زاڵبوونی عەرەبەکان بەسەر ئێراندا، بە پێچەوانەی ئەوەی کە وەک درێژەی چوونەپێشی نەتەوە بە

حیساب بێ، دەتوانرێ وەک پچڕانێکی توندتر و سەختتر لەو پچڕانەش دابنرێ کە لە ئاکامی هێرشی ئەسکەندەر، هەزار ساڵ پێشتر، بۆئێران هاتە پێش. بۆ قەرەبووکردنەوەی ئەو کەموکووڕیە، پەهلەوییەکان دەستیان کرد بە بەکارهێنانی هەمان میتۆد و ڕەوش کە سەبارەت بە زاڵبوونی ئەسکەندەر و سەلجووقییەکان بەسەر ئێراندا لە سەردەمی دێریندا، بەکاریان هێنابوو. ئەو پچڕانەیان لە درێژەی ژیانی میللەتدا نادیدە دەگرت و دەیانگوت، خەڵک هەمیشە لە فەلاتی ئێراندا هەست و ناسنامەی نەتەوەییی خۆیان لەژێردەستەڵات واتە «نیری» 'yoke' عەرەبی «بێگانە»دا پاراستووە.

کتێبە دەرسییەکانی ئاخروئۆخری دەورانی پەهلەوی لە سێ ڕێگای لێکگرێدراوەوە، تێکۆشاون پەرە بە بیرۆکەی درێژەکێشان و بەردەوامیی سەڵتەنەت بدەن. یەکەم: ئەوان بە درێژی باسی بەشداری و کاریگەریی ئێرانی لە پەرەپێدان و بردنە پێشی شارستانییەتی عەرەبی-ئیسلامیدا دەکەن و لەئاکامدا ئەمە بە بەرهەمی تایبەتی نبوغی (ingenuity) «ئێرانی» لەقەڵەم دەدەن. بەوجۆرە لەم ڕێگایەوە مێژووی ئیسلام ئەگەر تەواو ئاریاییزەش نەکرێ، ئێرانیزە دەبێ. دووهەم: ئەو کتێبانە، دانیشتوانی فەلاتی ئێران وەک خەڵکێکی نیشتیمانپەروەر پێناسە دەکەن کە هەمیشە بە حەماسەتێکی نەتەوەیییەوە دژی «ئیستبداد و سەرەڕۆیی»ی عەرەب (عەباسییەکان و ئومەوییەکان) ڕاپەڕیون و سەربەخۆیی نیشتیمانیی خۆیانیان وەدەست هێناوەتەوە. سەرەنجام کتێبە دەرسییەکانی دەورانی پەهلەوی، ئەو بنەماڵە و سیلسیلە جۆراوجۆرانەی کە پاش ئیسلام لە ناوچە جیاجیاکانی ئێراندا، لە سەردەمە جیاوازەکاندا، دەستەلاتدارێتیان کردووە، بۆنموونە وەک سیلسیلەکانی تاهیرییان لە قەرنی نۆهەم، سەلجوقییەکان لە قەرنی یازدەهەم و سەفەوییەکانی قەرنی شازدە، وەک «نوێنگەی زیندووکردنەوە و هەستانەوەی نەتەوەیی لە چوارچێوەی ئێراندا» دەناسێنن. (Vaziri 1989: 1 -100). بەو جۆرە لەو ڕێگایەوە پەیوەندیی نێوان سیلسیلە جیاجیاکانی سەڵتەنەت کە بۆ ڕیوایەتی ناسیۆنالیستیی پەهلەوی بە پێویست دەزانرێ، دەستەبەردەکرێت.

با هەرسێکی ئەو بابەتانە بە وردی بخەینە بەرباس و لێکۆڵینەوە. لە پێشدا بە ئیدیعای بەشداریی ئێرانییەکان لە پەرەپێدانی شارستانیەتی ئیسلامی-عەرەبیدا دەست پێ دەکەین. باسێکی بنەڕەتی کە لەو بارەیەوە لە کتێبە دەرسییەکاندا لەگۆڕێدایە ئەوەیە کە «ئێرانییەکان حەکیم و زاناو بلیمەت و ڕێبەرانی شارستانییەتی ئیسلامی بوون» (Far-shidvared and Givi 2536 [19771: 179). بەو پێیە لە ڕاستیدا خەلافەتە گەورەکانی عەرەب، بە «ئێرانی» دەزانرێن. بە درێژاییی تەمەنی خۆیان «ئێرانییەکان نفوز و کاریگەریان بەسەر دادگاکاندا هەبووە و دەستەڵاتی سەرزەمینە ئیسلامییەکانیان لەدەستدا بووە» (Ta‘rikh-e Iran az-Payan 2537 [1978]: 26). بۆیە دەتوانین بڵێین کە «دادگا و مەحکەمەکان لەسەردەمی عەباسیدا، بریتی بوون لە لاسایی کردنەوەی داداگا و مەحکەمەکانی ساسانییەکان» (Khanlari 1340 [1961]: 15). لەوەش زیاتر وەختێک کەسێک دەیەوێ سەبارەت بە هونەری ئیسلامی قسەبکات «هیچ زیادمان نەگوتووە ئەگەر بڵێین... هونەری ئێرانی گەورەترین بەشداریی لە دامەزراندن وپەرەپێدانی ئەودا هەبووە» (Ta’rikh-e Honar 1359 [1980]: 47).

سەرەنجام هەر بە گوێرەی ئەو کتێبە دەرسییانە هەموو ڕیازیزانەکان، جوغرافیزانەکان ئەستێرەناسەکان، فەقێکان، پزیشکەکان، مێژووزان و فەیلەسووفە گەورەکانی چاخەکانی نێوەڕاست، بۆ نموونە ئەگەر ناوی ژمارەیەکی کەم لەوان بەرین وەک بیرونی، بەلخی، ئەبوحەنیفە، ئیبنولمەقفەع، ڕازی، غەزالی و ئیبن سینا، هەموویان ئێرانی بوونە. (Ta’rikh-e Iran az-Payan 2537 [1978]:)

58-٩. هەر بۆیە لە سایەی هەستی هەمیشەیی و مەزنیخوازیی ئێرانی، خەلافەتە عەرەبی-ئیسلامییە گەورەکان (converted to 'Ira-nianism) بوون بە «ئێرانی». هەر ئەو کارەی کە چەند قەرن پێشتر ئەسکەندەری مەقدۆنی و سەلجوقییەکان کردبوویان. دیارە ئەوە بەو مانایە نییە کە ئێرانییەکان تەنیا هەر بەوە رازی بووبن کە خەڵکانی دیکە بۆ هاتنە سەر میللیەتی خۆیان قبووڵ بکەن. بەڵکو بە پێچەوانەوە، ئەوان شانبەشانی بردنە پێشی سەرکەوتووانەی پرۆژەی بەئێرانی کردنی شارستانییەتی ئیسلامی، گەلێک هەنگاوی روون و ئاشکراشیان بۆ وەدەرنانی عەرەبی بێگانە لە نیشتیمانی خۆیان هەڵگرت. لێرە دەگەینە باسی بابەتی دووهەم. یانی ئەوەی کە ریوایەتی پەهلەوی لە ناسیۆنالیسمی ئێرانی هەوڵ دەدا ئەو پچرانەی کە لە ئەزموونی یادەوەریی دەستەجەمعیی ئێرانیدا وەک وڵاتێکی یەکگرتوو رووی داوە، لە رێگای سازکردنی داستان وخەتێکی دیاریکراوی بەردەوامیی نەتەوەی ئێران لە کۆنەوە بۆ ئەم سەردەمە، قەرەبووبکاتەوە.

قوتابی و خوێنکارانی ئێرانی فێردەکرێن کە هەولی یەکپارچەی ئێرانییەکان، بۆ وەدەرنانی عەرەب لەسەر خاکی وەتەن ، هەر لە رۆژەکانی سەرەتای داگیرکاریی (Arab conquest) ئەوانەوە، دەست پێ دەکات. ئاخر بە پێچەوانەی رێنوێنییەکانی پێغەمبەر، عەرەبە «شەڕخواز» و «فریوکار»ەکان دەستیان لە «هیچ چەشنە خوێنرێژی و تاڵان و بێعەداڵەتییەک» نەگێرابووەوە. هەر بۆ یە «ئێرانییانی ئازاد و رەسەن و نەجیب» بۆ «وەدرەنانی عەرەبەکان و وەدەستهێنانەوەی ئازادی و سەربەخۆیی»، خۆیان دەستیان دایە هەوڵ و تێکۆشان. ئەو دەرفەتە زێرینە لە کۆتاییەکانی سەردەمی ئومەویدا هاتە کایەوە. باری قورسیماڵیات و ئەو زوڵم و ستەمە زۆرەی کە عەرەبەکان خستبوویانە سەر ئێرانییە «چەوساوە»کان ئەوانیان هان دا تا پشتیوانی لە لایەنگرانی عەلی بکەن کە لە رێگای کردەوەی شۆڕشگێرانەوە داوای خەلافەتیان دەکرد. بەو جۆرە شۆڕشی عەباسییەکان، بە رێبەرایەتیی ئەبوو موسلیمی خۆراسانی، کە «دلاوەرێکی ئێرانی»ی «خەڵکی خۆراسان بوو»، «حکومەتی پیس و بێشەرمی ئومەوی»ی رووخاند و سەرەنجام ‹ئێرانییەکان دەستیان بەسەر دیمەشقی پایەتەختی ئومەویدا گرت». بەو حاڵەش ئەوان زوو تێگەیشتن کە لە ژێر سێبەری دەسەڵاتی عەباسییەکانیشدا، وەزعێکی لەوە باشتریان نابێ. هەر بۆیە «ئێرانییە نیشتیمانپەروەر»ەکان و «بزووتنەوەی میلليی ئێرانییەکان» بە مەبەستی «وەدەستهێنانەوەی سەبەخۆیی سیاسیی ئێران» درێژەیان بە کار و تێکۆشانی خۆیان دا.

ئێرانییە ئازا و دلاوەرەکان، کە ئاگری عیشقی وەتەن لە دڵەکانیاندا بڵێسەی دەدا ... هەر لەو شوێنانەی کە «خەلیفەکانی عەبباسی، خوێنی نیشتیمانپەروەرانی ئێرانیان لێ رشتبوو، ئاڵای شۆڕش و بەربەرکانییان بەرزکردەوە و سەرەنجام توانیان بەسەر دوژمنی قین لە دڵ و بەدنیەتدا (malevolent) سەر کەون و لە رێگای گیانبازی و فیداکارییەوە، سەربەخۆیی ئێران وەدەستبێننەوە....» (ibid.: 23 5, 32 5).

بەوجۆرە ئێرانییەکن نیشتیمانی خۆشەویستی خۆیانیان لە دەستی عەرەبەکان دەرهێنا و ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگیی خۆیانیان بە شێوەیەکی خودموختار، دەست پێ کردەوە. بۆیە سەرەرای «درێژە کێشانی دەسەڵاتداریەتیی عەباسی بەسەر ناوچەیەکی بەریندا، پەیوەندیی نێوان مێژووی ئێران و مێژووی عەرەب پچڕا و هەڵوەشاوە» (ibid.: 26).

درێژە کێشان و بەردەوامیی هەمان خەڵک و فەرهەنگ لە فەلاتی ئێراندا، تەنانەت پاش تێپەرین بۆ سەردەمی ئیسلامییش، ئەو دەرفەتە دەرەخسێنی، کە پەیوەندیی سیلسیلەمیحووەر(dynastic link) لە نێوان سیلسیلە جیاجیاکانی ئێرانی، کە پەهلەوییەکان بە نیشانەی

بەردەوامیی نەتەوەی ئێرانی دەزانن، سەرلەنوێ دابمەزرێتەوە. سەهەڵدانی گەلێک سیلسیلەی پاشایەتی لە فەلاتی ئێراندا، لە قەرنی نۆهەم تا قەرنی شازدەهەم، واتە لە دەستپێکردن تا ساڵەکانی دوای رووخانی خەلافەتی عەبباسی، دەرفەت و ئیمکانی کافیان بۆ پەهلەوییەکان پێکهێنابوو تا ئیدیعای بەردەوامی و درێژەکێشانی سیلسیلە پاشایەتییەکانی ئێران بکەن. دیارە ئەوەش بە نۆرەی خۆی دەبووە مایەی ژیانەوە و زیندووبونەوەی هەرچی پتری هەستی نەتەوایەتیی ئێرانییەکان. لێرەدا کارێکی ئاسان نیە کە باس لەو هەموو سیلسیلە پاشایەتییانە بکەین کە لەو ماوە دوور و درێژەدا سەریان هەڵداوە. بە لەبەرچاوگرتنی ئەم راستییە و هەروەها لەبەر ئەوەش کە هەموو ئەو سیلسیلانە، وەک یەک، بە پەرەپێدەری فەرهەنگ و زیندووکەرەوەی شکۆ و شانازییەکانی نەتەوەی ئێران، دادەنرێن، لێرە تەنیا باسی چەند نموونەیەکیان دەکەین.

بە گوێرەی کتێبە دەرسییەکانی سەردەمی پەهلەوی «یەکەمین سیلسیلەی سەربەخۆی ئێرانیی پاش ئیسلام» دوو سەدە پاش دەسەڵاتی «بێگانە»ی عەرەب، بریتییە لە حکوومەتی «تاهیرییان» (٨٢٠-٨٧٢) (Khanlari 1340 [1961]: 16). دەگوترێ سەفارییەکان (٨٦٧-٩٠٨)، کە خانەدانێکی سەرکەوتووی ئێرانی بوون، ئاخرین شوێنەواری دەسەڵاتدارێتیی عەرەبیان سڕیوەتەوە. یەعقوب بن لەیس، کە بە دامەزرێنەری ئەو سیلسیلەیە دادەنرێ «یەکەمین کەس بوو کە پاش رووخانی ساسانییەکان، ئاڵای سەربەخۆیی ئێرانی بەرزکردەوە». «ئەو ئێرانی بە ئامانجی زیندوو کردنەوەی سەڵتەنەتی ئێرانی لە ژێر دەسەڵاتی خەلیفەکانی عەرەب رزگار کرد» (ibid.: 21). دەبێ بگوترێ ناوبراو بە هۆی زیندوو کردنەوەی زمانی فارسی، کە لە دەورانی دەسەڵاتی عەرەبدا خراپبووە فەرامۆشی و زمانی عەرەبی جێگای گرتبووەوە، ئیعتیبارێکی زۆری پەیدا کرد. ئەمەش بوو بە هۆی «گەشەی شیعری فارسی کە لە قۆناخەکانی دواتردا گەیشتە چڵەپۆپەی پەرەسەندنی خۆی» (ibid.: 21). خانەدانەکانی دیکەی قەرنی دەهەم و یازدەهەم، کە دوای سەفارییەکان هاتن، وەک سامانییان، غەزنەوییان و ئال بوویە، بە هۆی هەمان «پیاوەتی» و«وەتەنپەرستی» و هەروەها بەهۆی هاندان و تەشویقی زۆری زمانی فارسی، بوونە جێگای رێز و ستایش. (Tu’rikh-e Iran uz-Puyun 2537 [1978]: 36-51).

لە کاتێکدا بەشی زۆری ئەو خانەدانانەی لەسەرەوە باسیان کرا، وەک «ئێرانیی رەسەن کە خوێنی ئێرانی لە دەمارەکانیاندا بوو»، پێناسە دەکران، پشتراست کردنەوەی «ئێرانی بوون»ی سیلسیلەکانی دواتر وەک سەلجوقییەکان، ئەتابەگییەکان، ئێلخانییەکان و تەیموورییەکان بۆ پەهلەوییەکان، کارێکی سەخت و دژوار بوو. ئەوە کە ئەو خانەدانانە بە ئاشکرا ریشەی خاریجییان هەبوو، بە شێوەیەکی گشتی بە هەرەشە لەسەر دەستووری سەڵتەنەتی پەهلەوی بۆ دروست کردنی خەتێکی راستەوخۆ لە دێرینەوە تا سەردەمی تازە کە ئیدامەی شاهەنشاهیی ئێرانی و نەتەوەی ئێران نیشان بدات، ژمێردرا. ئەوان بۆ چارەسەریی ئەو کەموکوورییە، پەنایان بۆ ئەو فۆرمۆلە ئاشنایە برد کە دەڵێ بێگانە دەبێتە خۆیی. (foreigner-becomes-Zruniun). بۆ نموونە «سەلجوقییەکان بەرەبەرە دەگەڵ فەرهەنگ و شارستانییەتی ئێرانی ئاشنابوون و لەو رێگایەوە بوونە تورکی ئێرانی» (Khanlari 1340 [19611: 30-3). هەر بەو چەشنە سیلسیلە «بیانی»یەکانی دیکەش، بوون بە «ئێرانی»یەکی پڕ شوور و شەوق.

(Anvari 1350 [1971]: 221 -5). جێی سەرسوڕمانە سەفەوییەکان (١٥٠١ - ١٧٢٢)، کە ئاخرین سیلسیلەی پێش دەورانی مۆدێرن بە حیساب دێن، لە باری زمان و تەعبیراتی دروستەوە دەستەبەتاڵ بوون، شتێک کە خانەدان و سیلسیلەکانی دیکەی بەر لەوانیان پێ هەڵدەسەنگێنرا، هەرچەند مێژووی ئێران

وەک دەوڵەتێکی شیعەی یەکگرتوو و سەربەخۆ، لەوانەوە دەست پێ دەکات. ئەو وەزعە ڕەنگە بە ئاکامی پرۆژەی سکۆلاریزاسیۆنی پەهلەوییەکان و هەوڵی هاوکاتی ئەوان بۆ وەلانانی ئیسلام، لە پێناسەکردنی دەوڵەتی ئێراندا، لەقەڵەم بدرێ. بۆیە دەبینین کە نەدانی ئیعتیبارنامەی میللی بە پاشاکانی سەفەوی، هەروا لە جێی خۆی دەمێنێتەوە. لە ڕاستیدا هیچ شتێکی دیکە گرنگ نەبوو.هەر بۆیە هاتنە سەرکاری ئیسماعیلی یەکەم لە ساڵی ۱۵۰۱دا، بە کەڵک وەرگرتن لە قزڵباشەکان، وەک «بزووتنەوەیەک بۆ ڕزگارکردنی ئێران لە ئاژاوە و نائارامی» پێناسە دەکرێ. هەر بەو جۆرە سەرجەم دەسکەوتەکانی شا ئیسماعیل بە هەوڵ و تێکۆشان لە پێناو دابینکردنی «عەزەمەت و بەردەوامیی سەربەخۆیی ئێران» دادەنرێن. مەبەست لە سەپاندنی مێژوویی شیعەی دوازدە ئیمامیش وەک مەزهەبی دەوڵەتی سەفەوی، بریتی بوو لە «مۆبیلیزەکردنی هەموو هێز و توانا میللییەکان ... بە تایبەت بە دژی دەوڵەتی عوسمانی» (Tu‘rikh-e Iran uz-Puyun 2537 [19781: 100-4). ڕیوایەتی ناسیۆنالیستیی پەهلەوی لە ئێران بۆ نیشاندانی بەردەوامیی سەڵتەنەت، بە هێنانە بەرباسی ئەو بەشە لەو چیرۆکە کە باس لە مێژووی قاجارەکان (۱۷۹۶- ۱۹۲۵) دەکات، کە دوا سیلسیلەی پێش پەهلەوییەکانن، دەگاتە کۆتاییی خۆی. من دواتر دەگەڕێمەوە سەر ئەوباسە و هەوڵ دەدەم خوێندنەوەی پەهلەوییەکان سەبارەت بە ئێرانی دەورانی قاجار بخەمە بەر لێکۆڵینەوە تا جیاوازییەکانی نێوان خوێندنەوەی پەهلەوی و کۆماری ئیسلامی بۆ یادە مێژووییەکان نیشان بدەم.

ئەگەر بمانهەوێ ئەو باسە پوختە بکەینەوە، دەبێ بڵێین کە بەگوێرەی کتێبە دەرسییەکانی دەورانی پەهلەوی، ئێران لە ڕێگای بەردەوامی و درێژەی سەڵتەنەت و شاهەنشاهییەوە، هەر لەسەردەمی دێرینەوە «یەک نەتەوە» بووە و لەوەش زیاتر لە سەرتاسەری ئەو ماوە دوور و درێژەدا، چ پێش ئیسلام و چ دوای ئیسلام، «ئیحساسی میللی»ی خۆی وەک نەتەوەیەک پاراستووە.

هەموو ئەو زەبرە قورسانەی وە ئێران کەوتوون نەیانتوانیوە ئێران لە ڕابردووی خۆی دابڕن. هێرشی عەرەبەکان ئیمپراتۆریی ساسانیی ڕووخاند، کۆشک و باڵەخانە و قەسرەکانی ئەو ئیمپراتۆرییەی تێک و پێکدان و گەنجینەکانی دانە بەر با. بەڵام ڕۆحی میللی و نەتەوەییی ئێران لەجێی خۆی مایەوە و لەبەین نەچوو. (remained insurmountable). ڕاستە ئێران بە درێژاییی سەدە یەک لەدوای یەکەکاندا لە ژێر دەسەڵاتی حاکمانی غەیرە ئێرانیدا بووە، بەڵام ئەمە هیچ وەختێک نەبووەتە جێگای نیگەرانی. عەرەب، تورک، تاتار، ئۆغوز ومەغۆل، ئەو میوانانەن کە بۆ چەند بەرەبەیانییەک لەسەر سفرەو خوانی ئێران بۆ نان خواردن مانەوە، بەڵام هەرگیز نەیانتوانی ئێران لەگەڵ خۆیان بەرن یا دوای خۆیان لەنێوی ببەن.

ئەودەم کە سەرزەمینی ئێران بەسەر چەندین بەشدا دابەش کرابوو و هەر بەشەی لە لایەن حاکمێکی خۆوڵاتی یان بێگانەوە بەڕێوە دەچوو، ڕۆحی بەهێز و بەرینی ئێران هەر بە لە شکان نەهاتوویی مایەوە... ئێران هەمیشە ئەوەندە بەهێز و ڕیشەدار بووە کە بتوانێ لە بەرانبەر نژادێکی تایبەت، یان سیاسەتێکی تایبەتی ئەم ئەمیر یا ئەو خان یان فڵانە داگیرکەر و فیسارە فاتحدا، بەربەرەکانی بکات. سەرزەمینی ئێران هەمیشە قەڵەمڕەوی فەرهەنگ و شارستانیەت و زمان بووە و سنوورەکانیشی ڕوون و دیار بوونە. [Anvari and Javadi 2537b [l978b):۱۱

دەوڵەتی دوای شۆڕش: لە «سەردەمی ئێران»ەوە بۆ «سەردەمی ئیسلام»

لە ساڵی ۱۹۹۳دا، حەمید ئەڵگار، (۱۹۹۴: ۲۵۹)، لە مەیدانێکی ئەسڵیی تاراندا، چاوی بە پێشانگایەک کەوت کە لە ژێرناوی «کەسایەتییە بەناوبانگەکانی ئێران»، پەیکەری سەری بەشێک

لە زانا ئیسلامییەکانی قەرنی دەهەم و یازدەهەمی تێدا پێشان دەدرا. ئەلگار دەڵێ: «ئەو پێشانگایە، نەک هەر لەبەر نادیدەگرتنی قەدەغەبوونی هونەری پەیکەرسازی لە ئیسلامدا، بەڵکوو لەبەر ئەوەی کە چواردە ساڵ پاش سەرکەوتنی شۆڕش، کە ئاگاهانە ئیسلامی بەسەر ناسنامەی میللیدا سەپاندووە، ئیدامەی ئیدئۆلۆژیی میللی پێشان دەدا، جێگای سەرنجە» (ibid.). توێژینەوەکانی منیش لە کتێبە دەرسییەکانی دەورانی کۆماری ئیسلامی، ئەو قسەیەی ئەلگار پشتڕاست دەکەنەوە: نەک هەر کەسایەتییە مێژوویی و «میللییەکان»ی ئێران، لە بەرانبەر ڕەنگی ئیدئۆلۆژیی شۆڕشگێرانەدا، بەربەرەکانی لە خۆیان نیشان دەدەن، بەڵکوو لەوەش زیاتر ڕیوایەتی ناسیۆنالیستیی پەهلەوییەکان، سەرلەنوێ کاری پێ دەکرێ تا ئەو ناسنامە فەرهەنگییە جیاوازە بپارێزێ کە هەیە. (یا لەباری مێژووییەوە ڕزگاری بکا).

لە پەیوەندی دەگەڵ باسی شەجەرەنامەی نەتەوەی ئێران لە کتێبە دەرسییەکانی سەردەمی کۆماری ئیسلامیدا، ڕەنگە کەسانێک بە هەڵە وا تێبگەن کە لەو کتێبانەدا ڕیوایەتی پەهلەوی لە میللەتی ئێران وەلانراوە. ڕاستە لەو کتێبانەدا دەبینین کە زۆر کەم ئاماژە بە پێش ئیسلام دەکرێ. لەو کتێبانەدا مێژوو بە ڕەسمی بە لەدایک بوون و سەرهەڵدان حەزرەتی محەممەد دەست پێ دەکات. تەنیا ئەوەندە باس لە پێش ئیسلام دەکرێ کە ئیدیعا دەکرێ ئەودەم لە بەرەبەری هاتنی ئیسلامدا، لە عەرەبستاندا «جەهل» و «چەوسانەوە» و «فەساد» و «سەرەڕۆیی» حاکم بووە. (see e.g. Ta‘limat-e Ejtema‘i 1365 [1986]: 11 1-30; Iman 1360a [1981a]: 140-2). هەر بۆیە وەلانانی دەورانی پێش ئیسلام ڕەنگە وەک گەڕانەوە بۆ ڕیوایەتی ئیسلامی لە مێژوو تەفسیربکرێ. ڕیوایەتێک کە نەک زاڵبوونی هیندوئورووپایی بەسەر فەلاتی ئێراندا، بەڵکوو سەرهەڵدانی محەممەد بە سەرەتای سەردەم وشارستانییەتێکی تازە دادەنێ.

وەلانانی ڕەسمیی دەورانی پێش ئیسلام لە کتێبە دەرسییەکانی سەردەمی کۆماری ئیسلامیدا، ئیدی ئێستا بۆتە زانیارییەکی گشتی. یەکێک لە هەوەڵین هەنگاوەکانی حکوومەتی شۆڕش، بریتی بوو لە لەناوبردن و سڕینەوەی ستایشی ئیمپراتۆرییەکانی پێش ئیسلام. ئاخر هەموو کۆمەڵگاکانی پێش ئیسلام، لە جەهل و تاریکیدا دەژیان. ئیمپراتۆرییە ئێرانییەکانیش هەر بەو شێوەیە نوقمی جەهالەت بوون. (Beeman 1983: 211; Hunter 1992: 94). بەڵام ئایا ئەو وەلانان و ڕەدکرنەوە ڕەسمییەی شانازییەکانی پێش ئیسلام، دەبێتە هۆی ڕەدکردنەوە و وەلانانی ئیدە و بیرۆکەی میللەتی ئێران، وەک مەوجوودێکی دیاریکراو و خاوەن ڕەگ و ڕیشەی مێژوویی؟ ئەو کتێبانە لەجیاتی ئەوەی دژکردەوە بەرانبەر بەو بیرۆکە باوە نیشان بدەن کە پێش ئیسلام سەبارەت بە ئێران لەگۆڕێدا بووە، بیرۆکەیەک کە ئێران وەک نەتەوەیەکی لەمێژینە لە ناوچەکەدا دەناسێ، هەستێکی توند و بەهێزی میللی لە بەرگی تێرم و زاراوە ئیسلامییەکاندا بەیان دەکەن. وەک لە کتێبە دەرسییەکان دا دەبینین، کاتێک ئەو دەورەیە بە شوورە و قەڵغانی «ئیسلام» دەپارێزرێ، ئێرانی پێش ئیسلامیش بە سەردەمێکی پڕ لە شکۆ و شانازی بە حیساب دێ.

هەر بۆیە دەتوانین بڵێین کە هەرچەند لە کۆماری ئیسلامیی ئێراندا مێژوو بە سەرهەڵدانی پێغەمبەری ئیسلام دەست پێ دەکا، بەڵام میللەتی ئێران، بە گوێرەی کتێبە دەرسییەکان، وەک کۆمەڵگایەکی جیاواز، کە چارەنووسی دەگەڵ مێژووی ئیسلام و دەورانی پێشتریش لێک گرێ دراوە، نیشان دەدرێ و تەنانەت بە دیاردەیەکی جیا لەویش دادەنرێ. بەو شێوەیە «ئێرانییەت» وەک دیاردەیەکی لەمێژینە، عەینی و پیرۆز، لە ڕێگای جۆراوجۆرەوە دەخرێتە بەرچاوان. بۆیە ڕەنگە لە کتێبە دەرسییەکاندا، بە دووروودرێژی، باس لە شکۆ و شانازییەکانی

نەتەوەی ئێران لە دەورانی پێش ئیسلام و پاش هێرشی عەرەب بکرێ. بۆ نموونە لەو کتێبە دەرسییانەدا لە پەیوەندی دەگەڵ دەورانی پێش ئیسلامدا دەخوێنینەوە کە «خەڵکی وڵاتەکەمان... هەر لەسەردەمی دێرینەوە وەرزشیان کردووە. ئەوەدەم کە یۆنانییەکان یارییەکانی ئۆلەمپیکیان داهێنا، ئێرانییە قەدیمییەکان منداڵانی خۆیانیان فێری هونەرەکانی ئەسپ سواری و تیرهاویشتن بە تیروکەوان دەکرد» (Fursi 1368 [1989]: 173). هەر بەو جۆرە دەتوانین لەو کتێبانەدا بخوێنینەوە کە «هاوکات لەگەڵ سەرهەڵدانی ئیسلام، کاتێک خەڵکی ئێران دەگەڵ مەفهومی عەداڵەت و میتۆدەکانی عەداڵەت لە حکوومەتیکی ئیسلامیدا ئاشنابوون، بە بێ بەربەرەکانی بەرانبەر لەشکری ئیسلام، تەسلیمی نرخ و بایەخە ئیسلامییەکان بوون» (Tu'rikh-e Mo'user-e Iran 1365 [1986]: 52). بۆیە وێدەچێ فەتحی عەرەبەکان «بە رزگاریی ژمارەیەکی زۆر لە وڵاتان، بۆ نموونە ئێران، لە سوڵتەی کەسانی زاڵم و حکوومەتە سەڵتەنەتییە زۆردارەکان دابنرێ» (Tu'limut-e Ejtemu'i 1365 [1986]: 136). بەڵام راستییەکەی ئەوەیە کە ئەوەدەم ئێران بۆخۆی هەبووە بۆیە لەو سەردەمە دوور و لەمێژینەیەدا، لە لایەن لەشکری عەرەبی-ئیسلامییەوە «ئازاد» کراوە. لە ئێرانی کۆماری ئیسلامییشدا، میللەتی ئێران، وەک دیاردەیەکی لەمێژینە، تەنانەت، لە ئیسلامیش لەمێژینەتر، پیشان دەدرێ.

لەوەش زیاتر ئەگەر ئێران وەک میللەتێک، زۆر پێش ئیسلام وجودی هەبووە، بەشێک لە تایبەتمەندییە فەرهەنگییەکانی ئەو میللەتە، تەنانەت هی بەر لە ئیسلامیش، دەبێ لەو کتێبە دەرسییانەدا باسیان لێوە کرابێ کە ئێمە لەو لێکۆڵینەوەیەدا کەڵکیان لێ وەردەگرین. لەواندا رێز و ستایشێکی زۆر بەرانبەر بە نەورۆز، واتە ساڵی نوێی ئێرانییان، بەرچاو دەکەوێ. لەبەرئەوەی ڕیشەی نەورۆز بە ئاشکرا دەگەڕێتەوە بۆ زەردەشت لە پێش ئیسلام، کۆماری ئیسلامی یادکردنەوەی ئەو جەژنەی دەگەڵ دیسکۆرسی ئیسلامیی خۆی سازگار کردووە. (appropriating). سەرنج بدە ئەو کیژە خەیاڵییە کە سەبارەت بە چۆنیەتیی یادکردنەوەی نەورۆز لە بنەماڵەکەیاندا قسەدەکات: «ئێمە هەموومان لە کاتێکدا کە جوانترین جلەکانی خۆمانمان لەبەر کردبوو، لەدەوری مێزی نان خواردن دانیشتین و باوکم پیرۆزباییی جەژنی نەورۆزی لێ کردین. کاتێک گوێمان لە دەنگی تەقینی ئەو تۆپە بوو کە مژدەی دەستپێکردنی ساڵی نوێی دەدا، باوکم دەستی دایە قورئان... ماچی کرد و چەند ئایەتێکی لێ خوێندنەوە. دواتر دوعای خێری بۆ هەموو ئێرانییەکان کرد و ئاواتی سەرکەوتنی بۆ خواستن. (Iman 1360b[1981b]: 111)

لە نێو سیمبول و نیشانەکانی دیکەی فەرهەنگی ئێرانیدا، بۆ نموونە لە سوننەت و ڕێورەسمە تایبەتییە ئێرانییەکاندا، نەورۆز وەک دەرفەتێک بۆ بڵاوکردنەوەی ئیسلام و بایەخە ئیسلامییەکان کەڵکی لێ وەردەگیرێ. هەرچەند پەیوەندیی نێوان ئەوان و «شکۆی ئێران»ی پێش ئیسلام، هەر لە جێی خۆیەتی. لە ساڵی ١٩٨١-١٩٨٢دا قوتابییان ئاگادارکرانەوە کە دەبێ لێرە بەدواوە نەورۆز لە هەمان «ڕۆژی کۆماری ئیسلامی»دا یاد بکەنەوە. ئەوە دەرفەتی ئەوە پێکدێنێ کە هاوکات «بەهار» و «ئازادی» پێکەوە جێژن بگیرێن. (Anvari 1360 [1981]: 129-31; Iman 1360a [1981a]: 136-8). بەو جۆرە پەیوەندیی خەیاڵی و درێژخایەنی نێوان ئێرانی ئەمڕۆ و ئێرانی پێش ئیسلام هەر وا دەبینرێ. گونجاندنی ئەو داب و نەریتە ڕەسەنە ئێرانییانە لە ڕۆژئەژمێری کۆماری ئیسلامیی ئێراندا، بە نیشانەیەکی دیکەی ئەو ڕاستییە دەزانرێ کە فەرهەنگی ئێرانیی پێش ئیسلام پەیوەندیی توند و بەهێزی خۆی دەگەڵ خودناسی(self- identity) و ڕۆحی میللیی ئێرانییان، تەنانەت دەگەڵ ئەو ئێرانییە توندڕۆیانەش کە ئەرکانەکانی حکوومەتیان بە دەستەوەیە، پاراستووە. بەو جۆرە بۆمان دەردەکەوێ کە

«فەرزییەی ئاریایی» ئەگەر بە قسەش نەبێ، لانیکەم بە کردەوە، لە بەرگی بڵاوکردنەوەی ئیسلام و ئیسلامیزاسیۆندا، دەڕواتە پێش. ١٥

پەیوەندیی نێوان پێش و پاش شۆڕش، ئەودەمە باشتر دەردەکەوێ کە سەرنج بدەینە کتێبە دەرسییەکانی سەرەتای دەستپێکردنی دەورەی ئیسلامی. وەک لە سەرەوە وتمان پەهلەوییەکان دەیانهەویست لە ڕێگای نیشاندانی بەردەوامی و پایەدار بوونی «ئێرانییەت»ەوە بە درێژایی سەدە یەک لەدوای یەکەکان لە فەلاتی ئێراندا، بەسەر ئەو پچڕانە ئیحتیمالییەدا زاڵ بن، کە لە ئاکامی زاڵ بوونی دەسەڵاتی «بێگانە»دا بۆ میللەتی ئێران هاتبووە پێش. بۆیە سەڵتەنەتی پەهلەوی وەک قۆناخی ژیانەوەی هەستی نەتەوایەتی لە چوارچێوەی ئێراندا، تەماشای شۆڕشی عەبباسییەکان و ئاکامەکانی ئەو ڕاپەڕینەی دەکرد.

کتێبە دەرسییەکانی ساڵەکانی پاش شۆڕشیش، هەربەو جۆرە دەیانهەوێ بە شێوەیەک ئەو ناسازگارییەی کە لە نێوان حاکمییەتی عەرەبە بێگانەکان لەسەر خاکی فەلاتی ئێران و مەسەلەی درێژەکێشان و بەردەوامبوونی نەتەوەی ئێراندا هەیە، چارەسەر کەن. بۆیە ئەو کتێبە دەرسییانە کە لەو لێکۆڵینەوەیەدا بەکارهاتوون ، نەک هەر ئیعتیبارنامەی میللی، بەڵکوو ئیعتیبارنامەی «ڕەسەن» و «شۆڕشگێرانە»ی شیعە/ئیسلامیش، بۆ خەڵکانی دانیشتووی فەلاتی ئێران قایل دەبن. هەرچەند ئەو پێوەزیاد کردنە، بۆ تێگەیشتن لە خۆناسین و دەرکی ناسنامەی هاوچەرخی ئێرانی زۆر گرنگە، (سەیری خوارەوە بکە) بەڵام ئەو ڕاستییە هەر لە جێی خۆیەتی کە ڕیوایەتی پاش شۆڕشیش، هەروەک ڕیوایەتی پەهلەویی بەر لە خۆی، وجوودی ئێرانییان وەک گرووپێکی یەکگرتوو کە بە درێژاییی مێژوو هەبووە و چووەتە پێش، دەناسێنێ. ئایا ئێرانییان لە ڕێگای «شێوە ژیانی ئێرانی»یەوە زیندوو ماونەوە و چوونەتە پێش یا لە ڕێگای «ئیسلامی ڕاستەقینە»وە؟ ئایا بۆ وەدەستهێنانەوەی سەربەخۆیی میللی تێکۆشاون یان بۆ ئایینەکەیان؟ پرسیاری زۆر گرنگن. بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە لەو کتێبە دەرسییانەدا هەردووکی ئەوانە وەک سەرچاوەی ئیلهام تەماشا دەکرێن. لە ئاکامی ئەوەدا، لاوان ئەرکیان دەخرایە سەر شان کە سەبارەت بە شۆڕشی باب و باپیرە ئێرانییەکانی خۆیان، کە بەمەبەستی وەدەستهێنانەوەی دەسەڵاتی حکوومەتی، بە دژی «بەنی ئومەییەی زاڵم و زۆردار» دەستیان دابووە شۆڕش، بخوێننەوە. شۆڕشێک کە لەوێدا ژمارەیەکی زۆر لە شۆڕشگێران کە هەموویان ئێرانی بوون، بە سەرۆکایەتیی ئەبوومسلیم کە بە ڕەچەڵەک ئێرانی بوو، ڕێگایان بۆ سەرکەوتنی شۆڕشی «عەباسییەکان»(ئێرانی) تەخت کرد.

کەچی بەو حاڵەش کار و کردەوەی دژی ئیسلامی عەباسییەکان لە لایەک و ڕەفتاری نابەجێی ئەوان بە دژی موسوڵمانانی غەیرە عەرەب، بەتایبەتی شیعەکان کە زۆربەیان ئێرانی بوون، لە لایەکی دیکەوە، بوون بە هۆی ئەوەی کە گەلێک دەستە و تاقم و گرووپی ئێرانی، بە دژی عەباسییەکان شۆڕش بکەن ... ئامانجی بەشێک لەو ڕاپەڕینانە بریتی بوو لە گێڕانەوەی ئێران بۆ دەورانی ساسانی، بەشێکی دیکەشیان دەیانهەویست دەوڵەتێکی سەربەخۆ دامەزرێنن ... چونکە ئێرانییە موسوڵمانەکان لە دەست خەلیفەکانی عەبباسی وەزاڵە هاتبوون. هەربۆیە بۆ نەجاتدانی ئێران لە چنگی ئەوان و دامەزرانی حکوومەتێکی سەربەخۆ لە هیچ هەوڵ و تێکۆشانێک درێخییان نەکرد. (Tu‘limat-e Ejtemu‘i 1365 [1986]: 150-3).

شایانی باسە ڕیوایەتی پەهلەوی و ڕیوایەتی پاش شۆڕش، کە باس لەو سیلسیلە و خانەدانە خودموختارانە دەکەن، کە لە قەرنی نۆهەم تا شازدەهەم لە گۆشە و کەنارە جیاجیاکانی فەلاتی ئێراندا دروست بوون، لەوەش زیاتر وێکدەچن. لە ڕوانگەی پەهلەوییەکانەوە، سەرهەڵدانی ئەو سیلسیلە خودموختارانە پاش فەتحی عەرەب،

بە یەکەمین مەزهەر و نوێنگەی بنەڕەتی بۆ بەردەوامی و درێژەکێشانی سەڵتەنەت لە ئێراندا بە حیساب دێن و وەک نیشانەیەک بۆ هەست و ئیحساسی هەمیشەیی ئێرانیان بۆ «نەتەوەبوون» دەژمێردرێن. بە شێوەیەکی گشتی کتێبە دەرسییەکانی دەورانی پاش شۆڕشیش، هەربەو جۆرە باس لە و سیلسیلە خودموختارانە دەکەن.16 لێرەدا خوێنەر دەرفەتی بۆ دەرەخسێ تا سەبارەت بە حکوومەتە ناوچەییەکان وەک تاهیرییان، سەفارییان، سامانی و هتد بخوێنێتەوە، کە ڕۆڵیکی سەرەکییان لە وەدەرنانی «عەباسییانی ستەمکار و زاڵم لە وڵاتەکەماندا» گێڕاوە. (ibid.: 153-5, my emphasis). کاتێک بەشێک لەو سیلسیلە و خانەدانانە یا کەسانێک کە دواتر شوێنی ئەوانیان گرتەوە، نەیاندەتوانی دەگەڵ میعیار و پێوانەکانی «ئێرانی ڕەسەن و پڕ لە خوێنی ئێرانی» بینەوە، کۆماری ئیسلامیش تیپیک وەک پەهلەوییەکان، پەنای بۆ ئەو تکنیکە برد کە دەڵێ «بێگانە دەبێتە خۆیی». (Turnimg a foreigner into a native).

بۆنموونە لەو کتێبانەدا دەخوێنینەوە کە ئەگەرچی تەیموورییان «تورک زمان» بوون، بەڵام «فەرهەنگ و شارستانییەتی ئیسلام و ئێران، ئەوانی خستە ژێر کاریگەریی لەرادەبەدەر»ی خۆی، بە جۆرێک کە سەرەنجام پێشکەوتنی زۆریان بە تایبەتی لە ڕێگای کار و خزمەت لە وەزارەتخانەکانی ئێراندا وەدەست هێنا. ('Iranian viziers'. ibid.: 156-9).

بەوجۆرە دەبینین کە هەرکات حاکمانی بێگانە دەگەڵ ئێرانی بوون ناسازگار بوونە، دانیشتووانی فەلاتی ئێران، لە ڕێگای نیشاندانی هەستی نیشتیمانپەروەرانە و نەتەوایەتیی بەهێزی خۆیانەوە، مانەوە و بەردەوامبوونی ئەو نەتەوەیەیان دەستەبەرکردووە. بۆ نموونە بەو شێوەیەی خوارەوە باس لە هێرش و پەلاماری مەغوول دەکرێ: «خەڵکی قارەمانی ئێران بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو هێرش و پەلامارە دڕندانەیە، لە هیچ ئازایەتی و فیداکارییەک دریغییان نەکرد. ژن و پیاو، پیر و لاو بۆ بەرگری لە نیشتیمان هاتنە مەیدان. ئاخر ئەوان دەسەڵاتی نگریسی بێگانەیان لەسەر خۆیان پێ قەبووڵ نەدەکرا» (ibid.: 161). ئەو جۆرە قسانە دەگەڵ ڕیوایەتی پەهلەوی سازگارترن تا دەگەڵ ڕیوایەتی ئیسلامی و جیهانیی ڕێژیمی ئێران لە دەورانی پاش شۆڕشدا.

ڕیوایەتەکانی پێش و پاش شۆڕش لەسەر زۆر باس و بابەتی گرنگ لەگەڵ یەک موافقن، بۆ نموونە لە پەیوەندی دەگەڵ ئەو ڕیوایەتانەی سەبارەت بە دەورانی سەفەوی لە گۆڕێدان، تێڕوانینێکی هاوبەش و وەک یەکیان هەیە. ڕیوایەتی کۆماری ئیسلامی، هەروەک ڕیوایەتی پەهلەوی، پێی وایە ئەوە هەستی نیشتیمانپەروەری و ناسیۆنالیستی بووە کە شائیسماعیلی سەفەویی بۆ ئەنجامدانی زۆربەی ئەو کارانە هان داوە کە لە کارنامەی ناوبراودا تۆمارکراون. بۆنموونە داسەپاندن و نەهادینە کردنی تەشەیوع وەک دینی دەوڵەت(state religion) لەلایەن ناوبراوەوە، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە ئەو «دینی وەک یەکێک لەو ڕێکارانە کە دەتوانێ یەکیەتی و یەکپارچەیی لە نێوان خەڵکی زۆربەی ناوچە جیاجیاکاندا پێک بێنێ تەماشا دەکرد» (ibid.: 166). بە گوێرەی ئەو کتێبە دەرسییانەی بۆ ئەم توێژینەوەیە کەڵکیان لێ وەرگیراوە، تەشەیوع وەک ئامراز و میتۆدێکی بەنرخ، بۆ دەرخستنی جیاوازییەکانی نێوان «ئێمە-ئەوان» دادەنرێ. شتێک کە لە ناسیۆنالیزمدا بە مەسەلەیەکی بنەڕەتی دەژمێردرێ. لەو کتێبانەدا دەگوترێ کە ئامانجی ئەسڵیی سەفەوییەکان لە داسەپاندنی تەشەیوع وەک دینی دەوڵەتی، بریتی بووە لەوەی کە ئێران بە شێوەیەکی جیاواز لە زۆرایەتیی موسوڵمانانی سوننی بەتایبەتی عوسمانی و ئۆزبەک، نیشان بدرێ. (ibid.: 166-8). هەروەها هەر لەو کتێبانەدا بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دەگوترێ کە تەشەیوع یارمەتیی بەوە کردووە تا ئێران لە دونیای گەورەتری ئیسلامدا بە تەوای

نەتوێتەوە (assimilation).

لێرەدا دەکرێ ڕاوەستین و پرسیارێک بێنینە گـــۆڕێ کە لەمێژە چاوەڕوانی دەکەین: لە کوێی ئەو باسانەدا، شۆڕشی ئیســـلامی ئەڵتەرناتیوێک بۆ «دوێنێ و ڕابردووی هەمیشـــەیی» و «داب و نەریتە پیرۆزەکان» بـــە تەعبیری ماکس ویبەر، کە ڕێژیمـــی پەهلەویی قەدیم بانگەشـــەی بۆ دەکردن، بە دەستەوە دەدا؟

لە ڕاســـتیدا ئەگەر قەراربێ ئەو ڕاپەڕینەی لە ئێراندا ڕوویدا بەحەق ناوی شۆڕشـــی لەسەر دابنرێ، تاڕادەیەکی زۆر بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە توانـــی دژە یادەوەرییـــەک (counter memory) لـــە بەرانبەر یادەوەریـــی زاڵ وهێژمۆنیخوازی دەوڵەتـــی پەهلـــەوی بێنێتە کایـــەوە. کەواتە ڕوانگەی دژبەرانەی شۆڕش سەبارەت بە ڕابردوو، هەڵوێستی موخالیفانە، دوژمنانە و ڕووخێنەرانەی ئینقلاب بەرانبەر یادەوەریی پەهلەوی (memory of the Pahlavis) لە کوێدایە؟ لێرەدا تێدەکۆشم بـــە لێکدانـــەوەی خوێندنـــەوەی پەهلـــەوی و ڕیوایەتی کۆماری ئیســـلامی لە دەورانی قاجار، ئەو بابەتە بخەمە بەر باس و شیکردنەوە.

نوێنگەکانی ناســـنامە و هەویەتی ئێرانی-ئیسلامی

هەروەک نیشـــانمان دا هـــەردوو دەوڵەتەکانی پەهلەوی و ئیســـلامی تێکۆشـــاون لـــە ڕێگای نیشـــاندانی وێنەیەکی تەواو لـــە «بیۆگرافی»ی میللەتـــی ئێـــران لەدەورانـــی دێرینـــەوە تـــا ئەوسەردەمە «هەســـتی ئێرانیزم» بە هێز بکەن. بـــەڵام ئەوە بەو مانایە نییـــە کە هەردووکی ئەو ڕیوایەتە مێژووییانە لە هەموو بارێکەوە یەکسان و وەک یەکن. لە ڕاستیدا وەک پێشتر ئیشارەم پـــێ کرد و هەر بەو جۆرەش کە (Higgins and Shoar-Ghaffari) باسیان لێوەکردووە، (١٩٩٥: ٣٤٢)، «زەقتریـــن و بەرچاوتریـــن جیاوازی لە پەیوەندی دەگەڵ پێناســـە و خوێندنەوەی ئەو دوو دەوڵەتانـــە بۆ ناســـنامەی ئێرانی ئەوەیە کە کۆماری ئیســـلامی پێداگرییەکی زۆرتر لەسەر ئیســـلام دەکات» بێگومان کەس ناتوانێ حاشـــا لە ڕۆڵی هاندەرانەی ئیســـلام وەک ئیدئۆلۆژیی شـــۆڕش و شـــوێنەواری ئەو لەســـەر شۆڕش و ئاکامەکانی بکات. ئەو بەرجەســـتە کردنەوەیەی ئیســـلام، تا ڕادەیەک بە دژکردەوەیەک بەرانبەر هەوڵی بنماڵەی پەهلەوی، بۆ وەلانانی ئیســـلام لە پێناسەکردنی دەوڵەتی ئێراندا بەحیساب دێ. (Dabashi 1993: 10). لە لایەکی دیکەشـــەوە، بـــەڵام هەر بـــەو ئەندازەیە گرنـــگ، ئەوە وەک هەوڵێک بۆ نیشاندان و سەلماندنی جیاوازبوونی ئێران لەباری فەرهەنگی و کولتوریەوە، لەبەرانبەر فەرهەنگـــی ڕۆژئاوا و هێژمۆنـــی ئابووری ئەودا لەقەڵـــەم دەدرێ (Beeman 1983: 19 1 -2 1) I7 .7)

وەک بینیمـــان، دەوڵەتـــی پاش شـــۆڕش، بەشە هەرە سەرکییەکانی یادەوەریی مێژوویی پەهلەویی بەجۆرێک وەرگرتوون و لەو ڕێگایەوە «ئێرانیـــزم»ی گەیاندۆتە ئاســـتی ئیدئۆلۆژییەکی ڕێبەر و پێشرەو. بۆیە لە ڕاستیدا ناسیۆنالیسمی ئێرانی لە ژێر «دەستەڵاتداریەتیی ئایەتوڵڵاکان»دا پەرەی ســـەندووە. بۆیـــە دەتوانیـــن بڵێین کە ئەڵتەرناتیڤی کەیفیی شۆڕش بۆ«دوێنێ و ڕابردووی ئەبەدی و هەمیشەیی»ی پەهلەوییەکان، بریتییە لە ناسنامەی ‹ئێرانی-ئیسلامی› (Farsoun and Mashayekhi 1994: 9)، ناســـنامەیەک کـــە لە دوو ســـەرچاوەی وەک یەک گرنگ و پربایەخ، واتـــە نەتـــەوەی ئێران و ئیســـلامی شـــیعەوە ســـەرچاوە دەگرێ. دژە یادەوەریی شۆڕش، کە لە دوای شۆڕشەوە ڕەسمیەتی پەیدا کردووە، بە هەوڵێکی ئاگاهانە بۆ پێکهێنانی باڵانس لە نێوان توخمـــە پێکهێنەرەکانی هەویەت و ناســـنامەی ئێرانی، واتە نەتەوەی ئێران و ئیسلام، دەزانرێ. بە تایبەت کاتێـــک دەبینین کە پەهلەوییەکان بە هەوڵدان بۆ زیندوکردنەوەی شـــانازییەکانی پێش ئیســـلام و زەقکردنەوەی ئـــەوان، لایەنی ئیســـلامیی ناسیۆنالیســـمی ئێرانییان پشتگوێ خستبوو. (Kazemi 1995: 558). وەک ئەحمەد ئەشرەف (١٩٩٣: ١٦٢)، دەڵێ: «ئەو خوێندنەوە

«ئیسـلامی- ئێرانی»یە بۆ هەویەت و ناسنامەی ئێرانـی، بریتییە لە هەوڵدان بـۆ لێک گرێدان و پرد دروسـت کـردن لە نێـوان تەقەدوس، سیکۆلاریزم، سـوننەت و مۆدێرنیتە کە تا دێ پتر لە لایەن ڕێبەری و ڕیزەکانی لای خوارەوەی ڕێژیمی ئیسلامییەوە قەبوول دەکرێ «ڕوانگەی کۆماری ئیسلامی بۆ دەورانی قاجار، خوێندنەوەی کۆماری ئیسـلامی لەمـەڕ هەویەتـی ئێرانی تەئید و پشتڕاسـت دەکاتەوە. خوێندنەوەیەک کە دەڵێ ناسـنامەی ئێرانی لەسـەر دوو پایەی «موقـەددەس» و «غەیرە دینـی» (sacred' and 'profane) دامەزراوە. دیارە ئەو خوێندنەوەیەش ناتەبایی دەگەڵ خوێندنـەوەی پەهلەوییەکان هەیە کە لایەنـی دووهەمی ئەو هەویەتە زەق دەکاتەوە. ئەگەر بە کتێبە دەرسییەکانی دەورانی پەهلەوی سـەبارەت بە سەردەمی قاجار دەست پێ بکەیـن، خاڵێکی گرنگ لـە خوێندنەوەی ئـەوان لەدەورانی قاجار بەرچـاو دەکەوێ. (١٧٩٦- ١٩٢٥). لەو کتێبە دەرسییانەدا پاشاکانی ئێـران، چ پێـش و چ پاش فەتـح و پەلاماری عەرەبەکان، بە گشتی وەک قارەمان و نوێنگەی ڕووحی میللی دادەنرێن. کەچی پاشاکانی قاجار مەحکووم بەوە دەکرێن کە کۆسـپیان لەسـەر ڕێـگای وەدیهاتنـی ئامانجـە نەتەوەییەکانی ئێرانییـەکان دروسـت کـردووە. (Khanlari 1340 [1961]: 70-81). هۆیەکانـی ئەو ڕوانگە نەرێنی و مەنفییەی پەهلەوییەکان سەبارەت بە قاجارەکان ڕوونە. ئێران لە کۆتاییەکانی قەرنی نۆزدەهـەم و سـەرەتاکانی قەرنی بیسـتەمدا، وڵاتێکـی زۆر لاواز و دوڵەوتوو بوو. هەر بۆیەش نەیدەتوانی بەرانبەر پەلامار و دەسدرێژییەکانی وڵاتانـی بێگانـە بەربەرەکانێ بـکات. کەچی سەرەڕای ئەوەش شایەکانی قاجار لە ڕادەیەکی زۆر گـەورەدا دژایەتییـان لەگـەڵ هەموو ئەو هەوڵانە دەکـرد کە دەیانهەویسـت لە ڕێگای ڕیفۆرمـەوە، بەپێی پێوانەکانی شارسـتانییەتی ڕۆژئاوایی (Western civilisation) چاکسـازی لـە کاروبـاری دەوڵەتدا بکەن. قاجـارەکان بە ڕێگاگرتن لـەو ڕیفۆرمانەی کـە ئیلهامیان لە ڕۆژئاوای «پێشکەوتوو» وەردەگرت، بوونە کۆسپی سەر ڕێگای دروست بوونی پەیوەندییەکی گەرم لە نێوان ئێران و فەرهەنگی ئورووپادا. بەو جۆرە قاجارەکان، ئەو ئەسـڵە بنەڕەتییەی «فەرزییەی ئاریایی»یان نادیدە دەگرت کە دەڵێ ئێرانییەکان لەگەڵ شارسـتانییەت و فەرهەنگی ئورووپایی، خاوەن ڕەچەڵەک و نەژدادی هاوبەشـن. ڕاست لەبەر ئەو «کفر»ە بـوو کە پەهلەوییەکان هیچ نرخێکیان بۆ شـایەکانی قاجار دانەدەنا. کەچی بـە پێچەوانـەوە ڕۆڵ و نەخشـی ڕووناکبیر و ڕیفۆرمخوازە سـیکۆلارەکانیان لە ڕووداوەکانی شۆڕشی مەشـرووتەدا (Constitutional Revolution of 1905- 11) بـەرز دەنرخانـد. واتە کەسانێک کە ڕۆژئاوایان وەک سەرمەشق تەماشا دەکرد. لـەو ڕیوایەتەدا، بۆنموونـە، بەدەگمەن باسێک لە ڕۆڵی ئەرێنی یا نەرێنیی ئیدئۆلۆژیی ئیسلامی یا ئاخوندەکان، لە شۆڕشی مەشروتە یا خەبات و تێکۆشانی دەیەکانی پێش مەشروتەدا دەکرێ. تەنانەت بە کەمییش باسێک لە حوکم و فەرمانی ئایەتوڵلاشـیرازی بە دژی ئیمتیازی تەنباکو ناکرێت. (١٨٩١ -٢). ئەگەر یادەوەریی مێژوویی بە نیشـانەیەک لەو ئیـدە و بیرۆکانە دابنرێ کە سـەبارەت بە سیاسـەت و کۆمەڵگا لە گۆڕێدان، شوێنەواری مێژووی ئیسلام لەسەر پەهلەوییـەکان و پێچەوانەکەشـی، هەروەهـا هەوڵدانی ئەوان بۆ پەرەپێدانی سـیکۆلاریزم و دروست کردنی ناسنامەیەکی سیکۆلار بۆ ئێرانی دەورانی قاجار، ئەو ئیدیعایە پشتڕاست دەکەنەوە کە دەڵێ پەهلەوییەکان هەموو هەوڵیان ئەوە بوو کـە بناخەیەکی تەواو سـیکۆلار و نەتەوەیی بۆ دەستەلاتدارییەتیی خۆیان ساز بکەن.

کەچی لـە بەرانبەر ئەوەدا کە لەسـەرەوە باسـمان کرد، لە کتێبە دەرسییەکانی کۆماری ئیسلامیدا، ڕووناکبیرانی سیکۆلار، هیچ چەشنە ڕۆڵێکـی سـەرەکیان لـە ڕێبەرایەرتیکردنی شۆڕشـی مەشـرووتەدا بۆ وەبەر چاو ناگیرێ. ئێرانی سەردەمی قاجار بە جۆرێک لەو کتێبانەدا

نیشـــان دەدرێ کە لە خەبـات و بەربەرەکانێی بەردەوامی خۆی بە دژی «ئیستبداد»ی نێوخۆیی و هێـــرش و پەلاماری هێزە «ئیمپریالیســـتییە بیگانەکان»دا، دەبێتە ســـەرزەمینی ڕۆحانییەت. لەوێدا ڕۆحانییەکان، دەبنە ڕێبەرانی ڕاستەقینە و «دووربیـــن و خەباتگێـــڕ»ی خەڵک و ڕۆڵێکی بەرچـــاو لە خەباتدا دەگێـــڕن. خەباتێک کە لە شۆڕشـــی مەشـــڕووتەدا دەگاتە لووتکەی هەرە بەرزی خـــۆی. (see e.g. Ta’rikh-e Mo‘aser-e Iran 1365 [1986]: 3ff.). لـــەوەش زیاتر لەو ڕیوایەتەدا، جووڵانەوەی مەشـــڕوتەخوازی، نەک وەک بەرهەمـــی ڕۆشـــنگەریی ڕۆژئاوا، بەوجۆرە کـــە پەهلەوییەکان باســـی دەکـــەن، بەڵکوو بە پێچەوانەوە، وەک بزووتنەوەیەکی دژە ڕۆژئاوایی و دژی ئیمپریالیســـتی و ڕزگاریخوازانە پێناسە دەکرێ. هەروەها لـــەو ڕیوایەتەدا دەگوترێ کە ئامانجـــە ســـەرەکییەکانی مەشـــڕوتە، ئامانجی «ماتریالیســـتی» و «پووچ»ی وەک دێموکراسی ومەشـــڕووتەی ڕۆژئاوایی نەبوون. بەڵکوو ئامانج بریتـــی بووە لـــە پیادەکردنـــی «قورئانی پیرۆز و ڕێوشـــوێنە ئیســـلامییەکان» وەک تەنهـــا چەکـــی کاریگەر بە دژی ئیســـتبدادی قاجار و دەســـتەڵاتداریەتیی ئیمپریالیســـتی و بێگانـــە.

(Ta‘limat-e Ejtema‘i 1365 [1986]: 18)

بردنەســـەری ڕۆحانییەت و ئیسلامی شیعە تا ئاســـتی هێزی ڕێبەر و پێشـــڕەو لـــە ئێرانی دەورانی قاجـــاردا، دەگـــەڵ ڕیوایەتی دەوڵەتی پاش شـــۆڕش کە هەوڵ دەدا سوننەت و نەریتە ئیســـلامییەکان دەگـــەڵ ناســـنامە و هەویەتی ئێرانـــی ئاوێتە بـــکا، یەک دەگرێتـــەوە. کەچی بـــەو حاڵەش، ئەو «بەســـتە بێدەنگی» یە (“bundle of silences”) (Trouillot 1995: 27) کـــە مەشرووتەی سیکۆلاریش دەگرێتەوە، نابێ وەک نیشـــانەیەک بۆ تێپەڕینی تەواو لە «ئێرانیزم» بۆ «ئیسلامیزم»ی تەواو لەقەڵەم بدرێ. لە ڕاستیدا وێناکردنـــی ڕیوایەتێکی بەهێز لە ئیحساســـاتی دژی ئیمپریالیســـتی لە ئێرانی قاجاردا لە لایەن کۆمـــاری ئیســـلامییەوە، تەنیا ئـــەو نیگەرانییە پشتراســـت دەکاتەوە کە لـــە پەیوەندی دەگەڵ ڕاگرتنی هاوســـەنگی لە نێـــوان لائیک بوون و سیکۆلار بوون لە ناســـنامە و خۆ پێناسەکردنی کەسایەتیی ئێرانیدا هەمیشـــە لەگۆڕێدایە. ئەو تێکســـتەی خوارەوە کە لە یەکێـــک لە کتێبە دەرســـییەکانی مێژوودا هاتووە، بەو جۆرە باس لـــە باروودۆخی ئێران لـــە دەورانـــی قاجار واتە ئاخروئوخری سەدەی نۆزدەهەمدا دەکات:

«بایەخە مەزهەبی و داب و نەریتە میللییەکان کۆسپێکی گەورە و بەهێز بوون بەرانبەر نفوزی ئیقتسادیی ڕۆژئاوا و نەیاندەهێشت خەڵک ببنە بەکارهێنـــەری کاڵا و کەرەســـە و ئامرازەکانی ڕۆژئـــاوا» (Ta’rikh-e Mo%ser-e Iran 1365 [1986]: 9). شـــایانی باسە کتێبە دەرسییەکانی دەورانی پاش شـــۆڕش تێکۆشاون لە پەیوەندی دەگەڵ باســـکردن لـــە ڕووداوەکانـــی مێژووی هاوچەرخی ئێرانـــدا ، کە بوونە هۆی دامەزرانی کۆمـــاری ئیســـلامی ، ئەو باڵانســـە بپارێزن. بۆ نموونە سەرنج بدە ئەو دەقەی خوارەوە کە باس لە هاوکاریی نێوان دوکتور موسەدیق و ئایەتوڵڵا کاشانی لە سەردەمی قەیرانی میللیکردنی نەوت لەسەرەتای ساڵەکانی ١٩٥٠دا دەکا:

«پاش هەوراز و نشـــێوێکی زۆر، سەرەنجام هاوپەیمانـــی و یەکیەتی لە نێوان هێزە میللی و هێزە مەزهەبییەکاندا، کە هەردووکیان بە ئێرانەوە گرێ درابوون و دژی دەســـتوەردانی بێگانەبوون پێکهات...هێزە میللی و مەزهەبییەکان لێبڕابوون کە ئەوەڵین زەبری گورچووبڕی خۆیان لە ئاستی جیهانیدا لە ئیمپریالیزمی ئینگلیس بوەشـــێنن و لـــەو ڕێگایـــەوە قازانـــج و بەرژەوەندییەکانی میللیەتی ئێران دەستەبەرکەن. (ibid.: 194)

بـــە گوێـــرەی یەکێـــک لـــە کتێبـــە دەرســـییەکانی پـــاش شـــۆڕش، واتـــە کتێبی «زانســـتە کۆمەڵایەتییـــەکان» کە بۆ کلاســـی دوازدە ئامادەکراوە، ناسیۆنالیســـم، داهێنانێکی ڕۆژئاواییە، ([Danesh Ejtema‘i 1365/1986])، کـــە بە بـــە ئەنقەســـت لەلایـــەن بانگخوازانی مەســـیحییەت، ڕۆژهەڵاتناسە ئورووپاییەکان و

ئەو ڕووناکبیرانەی دونیای سـێهەم کە مەیلیان بـە لای ڕۆژئـاواوادا هەیە، ئامانجـی لەبەریەک هەڵتەکاندنی یەکیەتیی نێوان میللەتانی ئاسـیا و ئەفریقا و لاوازکردنـی وەحدەت و یەکیەتیی نێـو کۆمەڵگای ئیسـلامی داڕێـژراوە. هەموو بزووتنەوە ناسیۆنالیستییەکان، بە (پان تورکیسم و پـان عەرەبیزم)یشـەوە، نەک هـەر بوون بە مایەی کێشـە و ئـاژاوە لە نێو موسـوڵماناندا، بەڵکوو زەمینەی داگیرکردنی فەلەستینیشـیان پێکهێنـاوە. بۆیە لەویدا دەگوترێ کە ئیسـلام ئیدئۆلۆژیـی ناسیۆنالیسـتی و میللـی کـە ببێتە هۆی پێکهێنانی دابەشـبوونی سیاسـی، فەرهەنگـی، ئابـووری، نـژادی و جوگرافیایی، لەنێو خەڵک و بە گشـتی لە نێو موسوڵماناندا، بە ڕەسمی ناناسێ. تەنها شتێک کە بە «بناخە و کۆڵەکەی کۆمەڵگای ئیسلامی دەزانرێ، بریتییە لە عەقیدە بـە خودایەکی مەزن و ڕێوشـوێنە بەرزە ئینسانساز و وەحدەتخوازە ئیسلامییەکان» (ibid.: 126-40). بۆیە تەنیا لە فەزایەکی «ئازاد لە ئیسلام»دا کە هەست وهەویەتی نەتەوایەتیی تیدا نییە، دەکرێ لە سووکایەتییەکی ئاوا توند و بێ وێنە بە ناسیۆنالیسم، حاڵی بین. ئاخر ئەگەر ئیسـلام و نەتەوە و نیشـتیمانپەروەری بکەونە پەنایەک، پێویسـتە وەفـای یەکەم بۆ نەتەوە و وڵات بـێ. ئاخر ناسیۆنالیسـم و دین هەروەک لەو نوسراوەیەی خوارەوەدا هاتووە، لە یەکتر جیا ناکرێنەوە:

«ئەی ئێـران، ئەی ماڵە پرشـکۆکەی من، خۆشـم دەوێـی. زەردەخەنـەی سـەر لێوی منداڵانـت، دەنـگ و سەروسـەدای لاوەکانت، نەعرەتەی خەباتگێڕانەی پیاوەکانت، هەمووبانم خۆش دەوێن. نیشتیمانی پرشکۆ، خاکی پاکت کە شـەلاڵی خوێنی شـەهیدانە، بـۆ من ئازیز و بەنرخـە. هەمـوو بەرەبەیانییەکـ و هەموو شەوێک گوڵاڵەکانت کە لەسەر گۆڕی شەهیدان ڕوواون مـاچ دەکـەم. ئەی ئێـران ئەی ماڵ و نیشتیمانی پرشـکۆی من، شاخە بەرزەکانت بە ڕەمزی ئازایەتی و فیداکاری و سەربەرزییەکانی ڕۆڵەکانـت دەزانم. فـەلات و خاکی بەرینی تۆ بە نیشانەی سـەربەخۆیی و ئازادیی تۆ دەزانم. هاژەهـاژی ڕووبارەکانـت بە بانگـەوازی ڕۆڵە ئازادیخوازەکانت دەزانـم کە هاوار دەکەن «الله اکبر». ئـەی ئێران ئەی نیشـتیمان و ماڵی پڕ لە شـکۆ و شانازیی من. سـەرزەمینی پاکی و ئازایەتی، نیشتیمانی موسـوڵمانانی ئازادە، ئەی وڵاتی ئیسلام و عەقیدە و بڕوا. بە هەموو تواناوە بۆ پێشـکەوتنت تێدەکۆشـم. من بە دڵێکی پڕ ئیمان و لە عیشـق و خۆشەویسـتی ئاگرینەوە ئەو خەڵکەم خۆش دەوێ کە لەسـەر خاکی تۆ دەژیـن. لە یارمەتی بـەوان و لە هیچ هەوڵێک بۆ تێکشکاندنی دوژمنانت، بەوپەڕی تووڕەیی و ڕقەوە، قەت درێخی ناکەم». (Iman 1360b [198) 18(2- 91 :[b 1.

ئاکام (Conclusion)

ئەو باسەی سـەرەوە نیشانی دەدا کە کۆماری ئیسلامی کەم وزۆر بە خوێندنەوەی سەڵتەنەتی پەهلەوی لـە نەتەوەی دێریـن و لەمێژینەی ئێران وەفادار ماوەتەوە. واتە ئەوە تەئید دەکا کە میللەتی ئێران لە دەورانی دێرینیشدا هەر وەک سـەردەمی مۆدێرن وجوودی هەبووە. هەروەها کۆماری ئیسـلامی بە قەبووڵ کردنی ئەو هێڵە بنەڕەتییـە داسـتانییەی پەهلەوییـەکان، کە ئێرانییەکان بە گرووپێکی یەکگرتوو دەزانێ کە لەسـەردەمی دێرینی پێش ئیسلامەوە تا پاش ئیسـلام و دەورانی تازە لە مێژوودا هاتوونەتە پێـش، ناڕاسـتەوخۆ کۆڵەکـە بنەڕەتییەکانی «فەرزیـەی ئاریایی»یش پەسـند دەکات. ئەو لێکۆڵینەوەیە دەریدەخا کە کتێبە دەرسییەکانی زانستە کۆمەڵایەتی و ئینسانییەکانی سەردەمی پـاش شـۆڕش، ڕۆڵێکی گرنگ لـە چاندن و پەروەردەکردنی «ئاگاهی و وشیاریی نەتەوەیی لە چوارچێوەی زەمەنێکی سیکۆلاردا بە هەموو ئاکامەکانی بـەردەوام بوونیەوە دەگێڕن» (An-derson 1991). ئەوە دەگەڵ ئەو بۆچوونە یەک ناگرێتەوە کە خوێندن و پەروەردە و فێرکردن

له دەورانی پاش شۆڕشدا تەنیا بە وەسیلەیەک بۆ بڵاوکردنەوە و پەرەپێدانی ئیسلامیزم دادەنێ.

له ڕاستیدا توێژەرەوە بیانی و ئێرانییەکانی خوێندن لە ئێراندا، بە شـوقێکی زۆرەوە بەدوای ئەوەدا دەگەڕێن کە بزانن ئامانجەکانی خوێندن و فێربوون لە سەردەمی پەهلەویدا لەکوێ دەگەڵ ئامانجەکانی خوێندن و فێربوون لەدەورانی کۆماری ئیسلامیدا، دەگەڵ یەک ناتەبایی پەیدادەکەن. ئەوان دەڵێن لە حاڵێکدا کە ئامانجی خوێندن و فێربوون لە دەورانی پەهلەویدا بریتی بووە لە پەروەردەکردنی وەفاداری بە وەتەن و بڵاوکردنەوەی بیرۆکەی «عظمت»ی میراتی ئێرانی- ئاریایی، ئامانجی ڕێژیمی کۆماری ئیسلامی بریتییە لە بەئیسلامی کردنی (Islamisation) هەموو لایەنەکانی ژیان. (Nafisi 1994: 175). بەو حاڵەش دەردەکەوێ کە ئەو جۆرە دابەشکردنە سادەیە تەواو ڕاست نییە. بە وەبەرچاوگرتنی پێویستیی گەشەی هەموولایەنەی سەرچاوە ئینسانییەکان، کۆماری ئیسلامی ناتوانێ تەنیا لەلایەن «کەسی ئیسلامی» (the Islamic Person)ەوە بڕژێ و برواتە پێش. هەربۆیە ئامانجەکانی ڕێژیمی کۆماری ئیسلامی لە خوێندن و فێربوون، زۆر ئاڵۆزتر و پڕ گیروگرفتترن لەوەی کە هەندێک کەس بیری لێ دەکەنەوە. هیچ گومانی تیدا نییە کە ڕێژیمی کۆماری ئیسلامی لە بەرنامەدانانی خۆیدا بۆ خوێندن و فێربوون، زۆر بەرجەستە و لە سەرێیە. ئاخر زۆر داب و نەریت و سوننەتی دیکەش بۆ ئەو ڕێژیمە بە میرات ماونەتەوە. «زاڵ بوونی سوننەتێک لە قۆناخێکی تایبەتی زەمەنیدا، بەمانای لەنێوچوون و نەمانی تەواوی باقیی ئەو هێزانە نییە کە پشتاوپشت لە کۆمەڵگای ئێراندا هەبوون و بە بەشێک لە میراتی فەرهەنگیی (cultural legacy) وڵات دەژمێردرێن» (Kazemi 1988: 1) لەڕاستیدا، وەک لەم لێکۆڵینەوەیەدا دەردەکەوێ، هەموو هەوڵی ڕێژیمی کۆماری ئیسلامی ئەوەیە کە بە هێزەوە سوننەتی ئیسلامی دەگەڵ فەرهەنگی سیاسیی ئێران ئاوێتە بکا و هەر بە هەمان ئەندازەش و لەهەمان کاتیشدا بە هەموو تواناوە سوننەت و ڕێوایەتی ناسیۆنالیستی و میللیی ڕێژیمی پێشووش بڵاو کاتەوە و بەرێتەپێش.

لەوەش زیاتر خوێندنەوە و سوننەتی ئیسلامیی دوای شۆڕش دەگەڵ ئەو بۆچوونەش دێتەوە کە (Partha Chatterjee) بە «مەعنەوی» و «قەڵەمڕەوی دەروونی (spiritual' or 'inner domain)»ی ناسیۆنالیزمی دژی ئیستعماریی دونیای سێهەمی پێناسە دەکات. ناسیۆنالیزمێک کە نیشانە بنەڕەتییەکانی «هەویەت و ناسنامەی فەرهەنگی و کولتووری»ی پێوە دیارن. (cultural identity) (Chatterjee 1993: 6 ئەگەر لەم کۆنتێکستەدا تەماشا بکەین، بۆمان دەردەکەوێ کە «ئیسلام»ی ئەو دەوڵەتەی کە پاش شۆڕش هاتووەتە سەر کار نەک هەر دژی ڕێوایەت و سوننەتی ناسیۆنالستی نییە، بەڵکوو بە پێچەوانەوە، وەک بەشێکی پێویستی میللیگەرایی و ناسیۆنالیزمی هاوچەرخی دەبینێ. بە واتایەکی دیکە تا ڕۆژئاوا، بەتایبەت ئەمریکا پتر تەماعی لە ئیستیعمار و چەوساندنەوەی فەرهەنگی و ئابووریی ئێران کردووە، بە کەڵک وەرگرتن لە وتەکانی (Partha Chatterjee) ناسیۆنالیسمی ئێرانی پتر «پێی لەسەر نیشاندانی جیاوازییە فەرهەنگییە جەوهەرییەکان داگرتووە تا ئیستعمار لە قەلەمرەوی دەروونیی ژیانی میللی و نەتەوەییی ئێران وەدەر بنێ و حاکمییەتی خۆی بەسەریدا ڕاگەیەنێ» (ibid.: 26). بۆیە دەتوانین بڵێین کە پارێزەرانی کۆماری ئیسلامی ناسیۆنالیستێکی زۆر توند و سەختگیرن (stern nationalists). «ئیسلام»ی ئەوان وەک «نیشانە و سەمبولی خەڵکی ئاسایی لە بەرانبەر فەزا و حەوزەی کۆمەڵایەتیی «بیگانە»دا خۆی نیشان دەدا کە لە وڵاتی خۆیاندا ئەوانی وەلاوە و خستونیەتە ژێردەسەڵاتی خۆیەوە» (Zubaida 1989: 33).

بەوجۆرە دەتوانین بڵێین کە وشیاری و ئاگاهیی ئیسلامی لە ئێراندا نەبووەتە هۆی

دروست بوونی ئوســـتوورەیەکی ئەڵترناتیڤ بۆ ئوستوورە و ڕیوایەتی ناسیۆنالیستی و نەتەوەیی. بەڵکوو تێرمینۆلۆژیی ئیسلامییشی خستووەتە خزمەت ئەو خوێندنەوە ناسیۆلیستییە لەمێژینە ئێرانییەوە. لە ئاکامدا ئیســلامی سیاســی لە چوارچێــوە و ســنوورەکانی میللیگەرایــی و ناســیۆنالیزمی ئێراندا ماوەتەوە. ئەو ئیسلامی سیاسییە، تەنها لە شکڵ و شێوەی ئەو سیمبوڵە میللی و نەتەوەییانەدا مانا پەیدا دەکا و خۆی نیشان دەدا کە تەنیا بە ڕواڵەت مەزهەبین. بۆیە دەتوانین بڵێین مۆدێرنیتەیەک کە بەسەنگەری ســیکۆلاریزم دادەنرێ، بووەتــە لایەنی هەرە سەرەکیی ئەزموونێک کە خۆی بە دەوڵەتێکی ئایینی دەزانێ.

قســەی دوایی کە ڕەنگــە ناتەباش بێتە بەرچــاو: ژمارەیەکــی زۆر لــەو زانایانــەی لێکۆڵینەوەیان لەســەر ناســیۆنالیزم کردووە دەڵێن ڕەگ و ڕیشەی سەرهەڵدانی بیرۆکەی ناسیۆنالیســتی و عورف وەک ئەنتۆنی سمیس دەڵێ (نەمانی عەقیدە لە بەهەشت و دۆزەخ) دا دەگەڕێتــەوە بــۆ لەنێوچــوون و توانەوەی مەزهەب و ســوننەت». (Smith 1986: 176).

بەو پێیە ناســیۆنالیزم و دین دەبنە دوو هێزی فەرهەنگیــی ناتەبــا، ڕەقیــب و دژ بە یەک. هەرچۆنێــک بێت وەک ئــەو لێکۆڵینەوەیەی من نیشــانی دەدا، لێرەدا ناسیۆنالیســم کە بە بەرهەمی مۆدێرنیتە دادەنرێ، بە شــێوەیەکی زۆر تونــد دەگەڵ ئایین و ســوننەت تیکەڵ و ئاوێتــە دەبێت واتا دەگەڵ ئەو شــتەی کە بە هەڵە وەک بایەخ و ڕەفتارو هەڵسوکەوتی پێش مۆدێرنیتە پێناســەدەکرێ. کەیسی ئێران ئەو هیپۆتێزە پشتراســت دەکاتەوە کە مۆدێرنیتە کۆمەڵێــک دیاردەی مێژوویــی چەند لایەنە دەگرێتەخۆ، کە ناکرێ هەموو ئەوان بە زوویی لە یەک چوارچێوەدا بتوێنینەوە. واتە لە قاڵبی «ڕووحــی ســەردەم»یان (Zeitgeist) بدەین. (Felski 1995:11-16).

*. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/
j.1354-5078.2000.00067.x

Notes

I For a modernist interpretation of Iranian national identity, see Vaziri (1989). For an opposing, 'primordialist' or 'perennial' approach to Iranian national identity, see Gnoli (1989).

2 On the modernity of political Islam in Iran and in other countries in the region, see e.g. Zubaida (1989, 1997); Abrdhamian (1994); Riesebrodt (1993); Halliday (1996: 42-75). See also Ram (1 996).

3 On education in the Pdhlavi era see e.g. Arasteh (1969); Banani (1961); Eilers (1978). The most recent and most comprehensive study of education under the Pahlavi regime is Menashri (1992). On education in the IRI, see note 5 below.

4 A rare and notable exception is Higgins and Shoar-Ghaffari (1995). The study compares pre- and post-revolutionary elementary school textbooks with the view to evaluating Severdl aspects of their portrayal of Iranian identity.

5 For further reading on education in the IRI and the role of education in the regime's (1989); Haghayeghi (1993); Menashri (1992, e~pecially the Epilogue); Higgins and Shoar-Ghaffari (1 994, 1995); Ferdows (1992); Nafisi (1 994).

6 On the nineteenth- and early twentieth-century forerunners of the Iranian nationalist narrative, see Tavakoli-Targhi (1990); Kia (1995); Bayat-Philipp (1974); Bayat (1982).

7 Part and parcel of the project of hammering in the impression of a continuity of both nationhood and monarchy was the Pahlavis' construction of a symbolic framework by means of which to make meaningful the essential link between the pre- and post-Islamic periods. Some prominent examples of this included Reza Shah's announcement in 1935 that, since Iran was the 'cradle of the Aryans', the name 'Iran' would henceforth replace 'Persia'; and Muhammad Reza Shah's self-coronation and the elaborate 2,500-anniversary celebration of the Iranian monarchy in 1969 and 1972, respectively. A more blatant example was the shah's announce- ment in 1976 of a change in the official Iranian calendar: the year would henceforth begin not with the migration of the Prophet, but, instead, with the presumed date

into 'peoples' and 'petty states' placing in each of them an 'agent of their own' to safeguard the powers' economic and political interests. He called upon all Muslims to unite in order to withstand successfully this imperialist onslaught; only through unity, he argued, will the Muslims be able 'to crush the human and tyrannical gods and idols that plunder the world'. See Khumayni (1979: 34-5).

13 Hence, Shorish (1988: 74), following an investigation of post-revolutionary textbooks, concluded, 'there is never mention of pre-Islamic Iran, which was admired very much in the prerevolutionary books. One cannot, of course, deny pre-Islamic Iran . . . but for the present what matters to the Iranian revolutionaries . . . is that their history is indistinguishable from the history of Islam.'

14 As Mostafa Vaziri has contended (1989: 198), the 'popularization of Iranian identity did not come to an end with the downfall of the Pahlavi regime, but it began to take a different direction with the surfacing of fundamentalist Islamic principles'.

15 On the Islamisation of secular Iranian holidays, including Nowruz, in the Islamic Republican state, see Higgins and Shoar-Ghaffari (1995: 349); Richard (1989: 33-

16 The tradition of monarchical continuity, however, is manifestly absent in the post- revolutionary narrative, owing, of course, to the Islamic revolution's rejection of monarchy as alien to Islam. On Khomeini's views on monarchy and legitimate political rule in Islam see, e.g. Akhavi (1980: 163-71); Enayat (1983); Rajaee (1983). 17 I will return to this point in the Conclusion.

17 For similar expressions, see Fursi (1 368 (1989): 44-5.

References

Abrahamian, Ervand. 1994. Khomeinistn: Essays on the Islumic Republic of Iran. Los Angeles:
Akhavi, Shahrough 1980. Religion und Politics in Contemporary Irun: Clergy-State Relations in
Algar, Hamid. 1994. 'Review of Mostafa Vaziri, Irun us Imugined Nution', Confempowury
Anderson, Benedict. 1991. Imagined Communities: Refections of the Origin und Spread of
Anvari, Hasan. 1350 (1971). Fursi. Fifth grade of primary school. Tehran: Vezarat-e Amuzesh
Anvari, Hasan. 1360 (1981). Fursi. Fourth grade

of the establishment of the Achaemenid dynasty. Muhammad Reza Shah's adoption of the honorific title Aryumehr, 'the Light of the Aryan Race,' was also intended to illuminate the continuity of Iranian nationhood with monarchy as its axis. For these and other symbolic formulations during the Pahlavi era see Ghods (1991: 34-5); Lewis (1975: 101); Chehabi (1993: 223-6); Tavakoli-Targhi (1988: 112); Wilber (1981: 127); Matthee (1993: 326); Cottam (1978: 328).

8 Published in 1980, Tu'rikh-e Honur-e Iran, which is referred to here, ostensibly belongs to the Islamic republican era. Yet this textbook was originally written and published in the Pahlavi era, and was included in the Pahlavi school curriculum. It is therefore representative of the Pahlavi historical memory and not that of the Islamic Republic. Indeed, though it was briefly used by the emerging Islamic Republic in 1980, it was soon abolished or simply removed from the shelves once the revision of textbooks had been completed and original, revolutionary textbooks supplanted pre-revolutionary ones.

9 For similar representations of Iranian history in Pahlavi textbooks see, Tu'rikh-e Lebus (I 353 (1974): 69); Anvari and Javadi (2537a (1978a): 131 -4); Ketub-e Sevvom-e Dabesfun (1 342 (1963): 11 I).

10 The 'Banner of Kaveh' refers to a legendary smith (Kaveh), who, having made a banner of his old apron, led the Iranians against the tyrant king Zahhak, defeated him, and seated Fereydun on his throne. The story is narrated in the Shuhnumeh of Ferdowsi.

11 For similar themes, see Farshidvared and Givi (2536 (1977): 101-2).

12 Indeed, Ayatollah Khomeini's writings and declarations since the late 1960s were marked by pan-Islamic motifs calling for the realisation of Islamic unity - both political and moral - that would obliterate prior national, 'artificial' divisions among contemporary Muslim societies. In his programmatic book veluyuf-ef uqih ('The Governance of the Jurist'), which is considered one of the major ideological pillars of the Islamic Revolution, Khomeini defined nationalism as an imperialist plot designed to sow discord among Muslims thereby advancing Western exploitation of 'the abode of Islam'. He claimed that in the wake of World War I 'imperialist powers' divided the 'Islamic homeland' (i.e. the Ottoman Empire)

va-Parvaresh.
Amuzesh va-Parvaresh.
guidance cycle. Tehran: Vezarat-e Amuzesh va-Parvaresh.
guidance cycle. Tehran: Vezarat-e Amuzesh va-Parvaresh.
high school. Tehran: Vezarat-e Amuzesh va-Parvaresh.
George Lenczowski (ed.), Irun Under the Puhluvis. Stanford, CA: Hoover In Endyat, Hamid. 1983. 'Iran: Khumayni's concept of the "Guardianship of the Jurisconsult"', in
Farshidvared, Khosrow and Hasan Ahmadi Givi. 2536 (1977). Farsi. Third grade of high
Farsi. 1368 (1989). Fifth grade of primary school. Tehran: Vezarat-e Amuzesh va-Parvaresh.
Farsoun, Samih K. and Mehrdad Mashayekhi. 1994. 'Introduction: Iran's political culture', in Samih K. Farsoun and Mehrdad Mashayekhi (eds.), Iran: Politicul Culture in the Islamic Republic. London and New York: Routledge.
Felski, Rita. 1995. The Gender of Modernity. Cambridge, MA, and London: Harvard University Press. Ferdows, Adele. 1994. 'Gender roles in Iranian school textbooks', in Samih. K. Farsoun and Mehrdad Mashayekh (eds.), Iran: Political Culture in the Islamic Republic. London and New York: Routledge. Ghods, M. Reza. 199I.'Iranian nationalism and Reza Shah', Middle Eustern Studies 27, I : 35-45. Gnoli, Gherardo. 1989. The Ideu ofIran: An Essay on its Origin. Rome: Instituto Italian0 per il Medino ed Estremo Oriente. Haghayeghi, Mehrad. 1993. 'Politics and ideology in the Islamic Republic of Iran', Middle Eustern Stuclies 29: 36-52. Halliday, Fred. 1996. Islum and the Myth of Confrontation: Religion and Politics in the Middle East. London and New York: I. B. Tauris. Higgins, Patricia J. and Pirouz Shoar-Ghaffari. 1994. 'Women's education in the Islamic Republic of Iran', in Mahnaz Afkhami and Erika Fried1 (eds.), In the Eye of the Storm: Women in Post-revoutionury Iran. London and New York: I. B. Tauris. Higgins, Patricia J. and Pirouz Shoar-Ghaffari. 1995. 'Changing perceptions of Iranian identity in elementary textoooks', in Elizabeth Warnock Fernea (ed.), Children in the Muslim Middle East. Austin, TX: University of Texas Press.
J. Piscatori (ed.), Islam in the Political Process. New York: Cambridge University Press.
school. Tehran: Vezarat-e Amuzesh va-Parvaresh.
Hobsbawm, Eric. 1997. On History. New York:
of primary school. Tehran: Vezarat-e
Anvari, Hasan and Hasan Sadr Hajj Seyyed Javadi. 2537a (1978a). Fursi. First grade of
Anvari, Hasan and Hasan Sadr Hajj Seyyed Javadi. 2537b (1978b). Fursi. Second grade of the
Anvari, Hasan, Rasul Shayasteh and Hasan Ahmadi Kivi. 2536 (1977). Fursi. Fourth grade of
Arasteh, Reza. 1969. Eclucution und Sod Awukening in Irun, 1850-1968. Leiden: E. J. Brill.
Arjomand, Said Amir. 1988. The Turbun for the Crown: The Islumic Revolution in Irun. New York and Oxford: Oxford University Press. Ashraf, Ahmad. 1993. 'The crisis of national and ethnic identities in contemporary Iran', Iruniun Studies 24, 1-2 (Winter-Spring). Banani, Amin. 1961 .The Modernization of' Irun, 1921-1941. Stanford, CA: Stanford University Press. Bayat, Mangol. 1982. Mysticism und Dissent: Socioreligious Thought in Qujur Irun. Syracuse, NY: Syracuse University Press. Bayat-Philipp, Mangol. 1974. 'The concepts of religion and government in the thought of Mirza Aqa Khan Kirmani, a nineteenth-century Persian revolutionary', Internutionul Journal of Middle East Studies 5: 38 1-400. Beeman, William 0. 1983. 'Images of the Great Satan: representations of the United States in the Iranian Revolution', in Nikki R. Keddie (ed.), Religion and Politics in Irun: Shi'ism from Quietism to Revolution. New Haven, CT and London: Yale University Press. Chatterjee, Partha. 1993. The Nution unrl its Frugments: Coloniul and Postcolonid Histories. Princeton, NJ: Princeton University Press. Chehabi, Houchang E. 1993. 'Staging the emperor's new clothes: dress and nation-building under Reza Shah', Iranian Studies 26, 3--4: 209-29. Cottam, Richard W. 1979. Nutionulism in Iran. (Updated through 1978). Pittsburgh, PA: Pittsburgh University Press. Dabashi, Hamid. 1993. Theology of Discontent: The Ideologicul Founciution of the Islumic Revolution in Iran. New York and London: New York University Press. Dunesh Ejtemu'i. 1365 (1986). Tehran: Vezarat-e Amuzesh va-Parvaresh. Eilers, Wilhelm. 1978. 'Education and cultural development in Iran during the Pahlavi era', in
University of California Press.
the Puhluvi Era Albany: State University of New York Press.
Sociology 23, 1 : 259.
Nutionulism, revised edn. London and New York: Verso.

and the “other” in revolutionary Iran’, History and Memory 8, I: 67-87. Richard, Yann. 1989. ‘The relevance of “Nationalism” in contemporary Iran’, Middle Eust Review 21, 4: 27-36. Riesebrodt, Martin. 1993. Pious Pussion: The Emergence of hloriern Fundumentulism in the United Stutes rind Irun. Translated from the German by Don Reneau. Los Angeles: University of California Press. Shorish, Mobin. 1988. ‘The Islamic Revolution and education in Iran’, Cotnpurutiie Erhrcation Review 32, 1: 58-75. Skocpol, Theda. 1979. Stutes and Sociul Revoutions. Cambridge: Cambridge University Press. Smith, Anthony. 1986. The Ethnic Origins of Nutions. London: Blackwell. Sobhe, Khosrow. 1982. ‘Education in revolution: is Iran duplicating the Chinese Cultural

Tu‘limut-e Ejtemu‘i. 1365 (1986). Fifth grade of primary school. Tehran: Vezarat-e Amuzesh va-Tu’rikh-e Honur Irun. 1359 (1980). First grade of high school. Tehran: Vezarat-e Amuzesh va-Tu‘rikh-e Irun uz-Puyun-e Shah-in-Shahi-ye Sussuniyan tu-Puyun-e Sulsuleh-ye Zundiyun. 2537 Tu‘rikh-e Lebus. 1353 (1974). Tehran: Vczarat-e Amuzesh va-Parvaresh. Tu’rikh-e Mo‘user-e Irun. 1365 (1986). Third grade of high school. Tehran: Vezarat-e Amuzesh va-Parvaresh. Tu’rikh Yek. 2537 (1978). Second grade of general education. Tehran: Vezarat-e Amuzesh va- Parvaresh. Tavakoli-Targhi, Mohamad. 1988. ‘The formation of two revolutionary discourses in modern Iran: the Constitutional Revolution of 1905- 1909 and the Islamic Revolution of 1978- 1979’. Ph.D. Dissertation, the University of Chicago. Tavakoli-Targhi, Mohamad. 1990. ‘Refashioning Iran: language and culture during the Constitutional Revolution’, Iruniun Studies 23, I --4: 77- 101. Trouillot, Michel-Rolph. 1995. Silencing the Pust: Power und the Production of History. Boston: Beacon Press. Vaziri, Mostafa. 1989. Irun us Imuginetl Nution: The Construction of Nutionul Identity. New York: Paragon House. Wilber, Donald. 1981. Irun Pust und Present. Princeton, NJ: Princeton University Press. Zubaida, Sami. 1989. Islum, the People, und the State. London: Routledge. Zubaida, Sami 1997. ‘Is Iran an Islamic state?’, in Joel Beinin and Joe Stork (eds.), Political Islurn: Essuys from Middle Eust Report. Berkeley and Los Angeles: University of California

The New Press. Hunter, Shireen. 1992. Iran After Khomeini. New York: Praeger. Iman, Lyla. 1360a (1981a). Farsi. Third grade of primary school. Tehran: Vezarat-e Amuzesh

Iman, Lyla. 1360b (1981b). Farsi. Second grade of primary school. Tehran: Vezarat-e Amuzesh Katouzian, Hamayoun. 1979. ‘Nationalist trends in Iran, 1921 - 1926‘, International Journal of Kazemi, Farhad. 1988. Politics and Culture in Iran. Ann Arbor, MI: Center for Political Kazemi, Farhad. 1995. ‘Models of Iranian politics, the road to the Islamic Revolution, and the Ketab-e Sevvom-e Dabestan. 1342 (1963). Tehran: Vezarat-e Farhang, Sazman-e Ketab. Khanlari, Parviz Natel. (1340) 1961. Tu’rikh-e Iran: Dowreh-ye Islami. Sixth grade of primary Khumayni, Ruhallah Musavi. 1979. AI-Hukumuh al-Islumiyyuh. Beirut: Dar al-Tali‘ah. Kia, Mehrdad. 1995. ‘Mirza Fath Ali Akhundzade and the call for modernization of the Islamic world’, Middle Eastern Studies 31, 3: 423-48. Lewis, Bernard. 1975. History Remembered, Recovered? Invented Princeton, NJ: Princeton University Press. Matini, Jalal. 1989. ‘The impact of the Islamic Revolution on education in Iran’, in Adnan Badran (ed.), At the Crossroads: Erlucation in the Middle East. New York: Paragon House. Matthee, Rudi. 1993. ‘Transforming dangerous nomads into useful artisans, technicians, agriculturists: education in the Reza Shah Period’. Iranian Studies 26, 3-4: 31 3-36. Mehran, Golnar. 1989. ‘Socialization of schoolchildren in the Islamic Republic of Iran’, Iranian Studies 22, 1: 35-50. Mehran, Golnar. 1990. ‘Ideology and education in the Islamic Republic of Iran’, Compure 20, stitution. Mehran, Golnar. 1991. ‘The creation of the new Muslim woman: female education in the Islamic Republic of Iran’, Convergence 24, 4: 42-51. Menashri, David. 1992. Educution und the Muking of Mudern Irun. Ithaca, NY and London: Cornell University Press. Nafisi. Rasool. 1994. ‘Education and the culture of politics in the Islamic Republic of Iran’, in Samih. K. Farsoun and Mehrdad Mashayekh (eds.), Irun: Politico1 Culture in the Islamic Republic. London and New York: Routledge. Nora, Pierre. 1989. ‘Between memory and history: les lieux de memoire’, Representutiuns 26 (Spring): 7-25. Rajaee, Farhang 1983. Islutnic Vulites und World View: Kliomeyni on Mun, the Stute, untl Internotional Politics. New York: University Press of America. Ram, Haggay. 1996. ‘Mythology of rage: representations of the “self”